

Δημητρίου Φαληρέως τῶν ἑπτὰ σοφῶν
ἀποφθέγματα.

α' Κλεόβουλος Εὐαγόρου Λίνδιος ἔφη·

Μέτρον ἄριστον².

Πατέρα δεῖ αἰδεῖσθαι.

Εὖ τὸ σῶμα ἔχειν καὶ τὴν ψυχὴν.

Φιλήκοον εἶναι καὶ μὴ πολύλαλον.

Πολυμαθῆ † ἢ ἀμαθῆ³.

Γλῶσσαν εὐφημον⁴ κεκτῆσθαι.

Ἄρετῆς οἰκεῖον <εἶναι>, κακίας
ἀλλότριον.

Ἄδικίαν μισεῖν.

Εὐσέβειαν φυλάσσειν.

Powiedzenia Siedmiu Mędrców [według]
Demetriusza z Faleronu

a) Kleobulos z Lindos, syn Euagorosa
powiedział:

Najlepiej jest umiar.

Ojca trzeba szanować.

Dobrze traktuj i ciało, i duszę.

Chętnie słuchaj i nie bądź gadułą.

Rozległe wykształcenie † niż brak wiedzy.

Używaj życzliwego języka.

Bądź bliskim dla cnoty, a obcym dla
występku.

Krzywdę miej w nienawiści⁹.

Dbaj o właściwy stosunek do bogów¹⁰.

¹ Przekładu dokonano w ramach prac grupy badawczej (Research & Research) „Stobaios: Preliminary Research” ze środków programu Inicjatywa Doskonałości na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego.

² Wariantywna postać gnomy przypisanej poniżej Solonowi: Μηδὲν ἄγαν („nic nad miarę”).

³ W edycji Hensego: *crux philologorum*. Najpewniej wers uszkodzony – zawiera dwa antonimy: uczoność i brak wiedzy z partykułą porównawczą „ἢ” pomiędzy, co skłania do wniosku, że sens sentencji musiał być tych dwóch porównaniem ze wskazaniem wartościującym, czyli: lepsza jest rozległa wiedza w wielu dziedzinach, niż głupota płynąca z niedokształcenia lub wprost braku wykształcenia. Tak zresztą sens tej frazy – w nieco zmienionej lekcji (φιλομαθῆ zamiast πολυμαθῆ) – wygląda u Diogenesa Laertiosa: φιλομαθῆ μᾶλλον ἢ ἀμαθῆ [*scil.* εἶναι], w przekładzie I. Krońskiej: „raczej lubić niż nie lubić się uczyć”. Bardziej dosłowny przekład, respektujący też konstrukcję gramatyczną (z eliptycznym bezokolicznikiem εἶναι w funkcji imperatywnej) mógłby brzmieć: „bądź raczej miłośnikiem nauki, niż głupcem bez wykształcenia”. W przekładzie Orelli’ego (1819, 139): „*Praestat multa discendi studiosum esse, quam rudem*”.

⁴ W perspektywie 36 sentencji delfickiej w wersji Sosiadesa (poniżej), gdzie przymiotnik *euphemos* (εὐφημός), w zwięzłym nakazie „bądź *euphemos!*” oznacza najpewniej postawę zbożnego milczenia, mogłoby się wydawać, że i tutaj jest podobnie. Ogólnie – także poza kontekstem rytualnym – przymiotnik ten opisuje zabranie głosu, czynność mówienia, wypowiedź, które respektują kontekst, czyli są „stosowne”, odpowiadają sytuacji. *Euphemos* to jednak także taki, który zapowiada dobrą wróżbę, życzy powodzenia – wydaje się, że tutaj kontekst wskazuje na to właśnie znaczenie. Zob. Gödde 2001, por. Bielawski 2017, 179-180.

⁹ Czyli: „nie wyrządzaj nikomu krzywdy, nie postępuj niesprawiedliwie”; możliwy przekład: „Miej w nienawiści niesprawiedliwość”.

¹⁰ W polskiej tradycji translatorskiej a także akademickiej rzeczownik *eusebeia* (εὐσέβεια) zwykle oddawany jest przez „pobożność” (tak na przykład w przekładach Platońskiego *Eutyfrona*). Jednak oddanie sensu tego rzeczownika w ten sposób jest obciążone anachroniczną interpolacją wynikającą z utrwalonej

Πολίταις τὰ βέλτιστα συμβουλεύειν.
 Ἡδονῆς κρατεῖν.
 Βία μηδὲν πράττειν.
 Τέκνα παιδεύειν.
 Τύχη εὐχεσθαι.
 Ἐχθρας διαλύειν.
 Τὸν τοῦ δήμου ἐχθρὸν πολέμιον νομίζειν.
 Γυναικὶ μὴ μάχεσθαι μηδὲ ἄγαν † φρονεῖν
 ἀλλοτριῶν παρόντων· τὸ μὲν γὰρ ἄνοιαν, τὸ
 δὲ μανίαν δύναται παρέχειν.
 Οἰκέτας μεθύοντας μὴ κολάζειν· εἰ δὲ μὴ,
 δόξεις παροινεῖν.
 Γαμεῖν ἐκ τῶν ὁμοίων· ἐὰν γὰρ ἐκ τῶν
 κρειπτόνων, δεσπότας, οὐ συγγενεῖς κτήση.
 Μὴ ἐπιγέλα τῶ σκώπτοντι· ἀπεχθῆς γὰρ
 ἔση τοῖς σκωπτομένοις.

Obywatelom doradzaj to, co najlepsze.
 Panuj nad przyjemnością.
 Nie ró b nic na siłę.
 Wychowuj dzieci.
 Módl się do losu.
 Zaniechaj wrogości¹¹.
 Wroga ludu¹² uważaj za nieprzyjaciela.
 W obecności obcych z żoną ani się nie kłóć,
 ani też nadmiernie nie okazuj jej życzliwości¹³;
 to pierwsze może być dowodem głupoty, to
 drugie zaś – szaleństwa.
 Nie karć pijanych domowników, bo sam
 wydasz się pijany.
 Zeń się z kimś spośród równych sobie; bo
 jeśli weźmiesz żonę spośród lepszych od siebie,
 pozyskasz nie krewnych, ale panów.
 Nie śmie j się z szydercy, bo wyszydzani cię
 znienawidzą¹⁴.

tradycji religijnej nowożytności. Z tej racji proponuję neutralne „właściwy stosunek do bogów”. Zob. Bolkestein 1936, Rudhardt 1958, 11-17, Loenen 1960, Zaidman 2001.

¹¹ W przekładzie I. Krońskiej u Diogenesa Laertiosa sentencja ta brzmi: „nie zachowywać wrogości”, co jednak nie tyle odwraca, co spłyca jej sens, ponieważ *de facto* mówi ona o „rozwiązywaniu”, kończeniu takich relacji, które nacechowane są wrogością, przekształcaniu ich w relacje przyjazne, co akcentuje aktywność, działanie, a nie jedynie bierne oczekiwanie, aż przeminą lub ich ignorowanie. Możliwy przekład: „Połóż kres wrogościom”.

¹² „Wroga *demosu*” – czyli kogoś, kto żywi złe intencje i prowadzi działalność szkodliwą dla społeczności.

¹³ W edycji Hensego: *crux philologorum* po ἄγαν ze względu na niejasną tradycję rękopiśmienną, która stanowiła podstawę pierwszego wydania Trincavelliego, gdzie widnieje lekcja σωφρονίζειν, jednak nagłos σω i ι po v oraz wygłos ειν są dopisane na marginesie i ponad słowem inną ręką (*de facto* – dwiema, przez dwie różne osoby). Sentencja ta w wersji zachowanej u Diogenesa Laertiosa ma w tym miejscu φιλοφρονεῖν.

¹⁴ Intrigującą zmianę tego przysłowia podaje Diogenes Laertios, u którego nie należy wysmiewać nie szyderców (οἱ σκώπτοντες), ale wyszydzanych (οἱ σκωπτόμενοι), żeby nie zasłużyć na ich nienawiść (w przekładzie I. Krońskiej: „nie śmie j się z wyszydzanych, bo staną się twymi wrogami”). Są to dwa różne obrazy różnych rodzajów śmiechu: u Laertiosa wysmiewanie się z poddanych szykanom jest jakby dołączaniem się do szyderców, u Stobajosa natomiast śmianie się z szydercy jest jedynie pobbżaniem mu; w pierwszym wypadku śmiech jest czynnym znieważeniem wysmiewanego, w drugim natomiast biernym przyzwoleniem na poniżenie.

Εὐποροῦντα μὴ ὑπερήφανον εἶναι,
ἀποροῦντα μὴ ταπεινοῦσθαι.

β' Σόλων Ἐξηκεστίδου Ἀθηναῖος ἔφη·

Μηδὲν ἄγαν.

Κριτὴς μὴ κάθησο· εἰ δὲ μή, τῷ ληφθέντι
ἐχθρὸς ἔσῃ.

Ἦδονὴν φεῦγε, ἥτις λύπην τίκτει.

Φύλασσε τρόπου καλοκαγαθίαν ὄρκου
πιστοτέραν.

Σφραγίζου τοὺς μὲν λόγους σιγῇ, τὴν δὲ
σιγὴν καιρῷ.

Μὴ ψεύδου, ἀλλ' ἀλήθευε.

Τὰ σπουδαῖα μελέτα.

Τῶν γονέων μὴ λέγε δικαιότερα.

Nie bądź wyniosły, kiedy ci się powodzi, ani
nie upadaj na duchu, kiedy źle się wiedzie¹⁵.

b) Solon Ateńczyk, syn Ekesekestidesa,
powiedział:

Nic nad miarę.

Nie ustanawiaj się sędzią, byś nie stał się
wrogiem dla osądzanego.

Unikaj takiej rozkoszy, która rodzi troskę.

Zachowuj w postępowaniu **piękno i dobro**,
[które są] wierniejsze od przysięgi¹⁶.

Pieczętuś słowa milczeniem, a milczenie
wyczuciem chwili¹⁷.

Nie kłam, ale mów prawdę.

Dąż do tego, co ważne¹⁸.

Nie mów nic sprawiedliwszego niż
rodzice¹⁹.

¹⁵ Sentencję tę, w nieco zmienionym brzmieniu, Keobulosowi przypisał Favorinus (fr. 110 di sede incerta, s. 535 w wydaniu Barigazzi 1966): εὐτυχῶν μὴ ἔσο ὑπερήφανος, ἀπορήσας μὴ ταπεινοῦ. Dosłowne brzmienie, za Favorinusem, podaje w żywocie Kleobulosa Diogenes Laertios (także Suda, s.v. Κλεόβουλος). Zarówno Stobajos, jak i Diogenes Laertios zależą od tego samego źródła. Spr. Za Hensem Stob. Flor. 198, 75 w wyd. Mainekiego? Dorandi w nowej edycji Diogenesa Laertiosa nie uwzględnia w komentarzu tego wyraźnego nawiązania (s. 126). Zob. Freudenthal 1880, 410.

¹⁶ W bardziej zwięzłej wersji Diogenesa Laertiosa (I, 60): καλοκάγαθίαν ὄρκου πιστοτέραν ἔχε (w przekładzie I. Krońskiej: „uważaj cnotę (καλοκάγαθίαν) za bardziej godną zaufania niż przysięgę”. Przekład złożonego terminu καλοκάγαθία przez słowo „cnota” jest tak samo nieszczęśliwe i mylące, jak oddawanie go przez „piękno i dobro”, ponieważ złożenie to opisuje pełen zbiór ateńskich wartości i postaw, jest nie tyle cnotą, co cnotą cnót. Por. Turasiewicz 1980. Z kolei w rozwlekłej interpretacji Orelli’ego (1819, 141) *kalokagathia tropou* oddana została przez „*morum et vitae honestas*”; całość sentencji w jego przekładzie: „*morum et vitae honestatem conserva, quae ad fidem faciendam plus valet, quam jusjurandum*”. W interpretacji autorów (P. Strok, J.M. van Ophuijsen, T. Dorandi) opracowania tekstów Demetriosa z Faleronu (Fortenbaugh, Schütrumpf 2000, 157) natomiast fraza ta oddana została przez „nobility of character”, z czym trudno się zgodzić.

¹⁷ Sentencja przywołana w żywocie Solona przez Diogenesa Laertiosa (I, 58). W przekładzie I. Krońskiej: „[Mówi], że przypieczętowaniem mowy jest milczenie, milczenia zaś – stosowna chwila (καιρός)”.
¹⁸ Przekład I. Krońskiej u Diogenesa Laertiosa: „dąż do tego, co warte dążenia”.

¹⁹ Gnomiczny zapis nie pozwala na rozstrzygnięcie, czy chodzi o to, że rodziców należy uważać za najbardziej sprawiedliwych na świecie niezależnie od okoliczności, czy też o to, że opinie rodziców należy uważać zawsze za najbardziej sprawiedliwe. W pierwszym wypadku gnoma dotyczyłaby postawy rodziców, w drugim – ich sądów. P. Strok, J.M. van Ophuijsen, T. Dorandi (Fortenbaugh, Schütrumpf 2000, 157): “Do not be in what you say more righteous than your parents” – w tej interpretacji istotą sentencji zdaje się być

Φίλους μὴ ταχὺ κτῶ, οὐς δ' ἂν κτήση, μὴ
ταχὺ ἀποδοκίμαζε.

Ἄρχεσθαι μαθῶν, ἄρχειν ἐπιστήση.

Εὐθύνας ἑτέρους ἀξιῶν διδόναι, καὶ αὐτὸς
ὑπεχε.

Συμβούλευε μὴ τὰ ἥδιστα, ἀλλὰ τὰ
βέλτιστα.

Przyjaźni nie zawieraj pochopnie, a tych,
które pozyskasz, pochopnie nie odtrącaj²⁰.

Będziesz potrafił rządzić, [dopiero kiedy]
nauczysz się być rządzonym²¹.

Skoro uważasz, że inni powinni złożyć
sprawozdanie, sam też poddaj się tej
procedurze²².

Doradzaj nie to, co najbardziej przyjemne,
ale to, co najlepsze.

akcentowanie postawy swoistej pokory względem rodziców – „jajo nie może być mądrzejsze od kury”. Orelli (1819, 141) najpewniej zupełnie błędnie: „*Parentes ne jure quidem vincas*”.

²⁰ Dosłownie: „nie zdobywaj przyjaciół szybko, a tych, które zdobędziesz szybko nie odpychaj”; sentencja w identycznym brzmieniu u Diogenesa Laertiosa, przekład I. Krońskiej: „Nie pozyskuj zbyt szybko przyjaciół, a tych, których już pozyskałeś, nie odtrącaj od siebie”.

²¹ W żywocie Solona u Diogenesa Laertiosa (I, 6) sentencja w postaci: ἄρχε πρῶτον μαθῶν ἄρχεσθαι; rozbudowana i nieco niespójna interpretacja w przekładzie I. Krońskiej: „sprawuj władzę dopiero wtedy, gdy nauczyłeś się przedtem słuchać”. Tutaj przekład według interpretacji Orelli’ego (1819, 141: “*Parere imperio cum didiceris, imperare scies*”) i również przesadnie rozbudowanej ale bardziej trafnej autorstwa P. Stroka, J.M. van Ophuijsena, T. Dorandiego (Fortenbaugh, Schütrumpf 2000, 157: “When you have learned to let yourself be governed, then you will know how to govern [others]”). Całość gnomy odnosi się do przyszłości, ponieważ imiesłów aorystalny (μαθῶν) oznacza jedynie uprzedniość czynności – zarówno w przekładzie polskim, jak i angielskim zdumiewa – na poziomie podstawowych zasad gramatycznych – skłonność do uciekania w czas przeszły form osobowych („nauczyłeś się”, „you have learned”).

²² Dotychczasowe interpretacje i przekłady tej sentencji zdają się nie dostrzegać faktu, że jej istota zbudowana jest na idiomatycznym zwrocie pochodzącym *stricte* z języka technicznego terminologii politycznej i ustrojowej systemu ateńskiego: εὐθύνας διδόναι. *Euthyna* (εὐθυνα, częściej l. mn. – εὐθυναί) to procedura kontrolna, której poddawani byli urzędnicy publiczni celem sprawdzenia ich rzetelności i uczciwości. Jej szczegółowy opis zawiera Pseudo-Arystotelesowy traktat „O ustroju politycznym Aten” (*Athenaion politeia*), 48, 3-5. Na temat *euthyny* zob. Piérart 1971, Carawan 1987, Efstathiou 2007, Kulesza 1994, 33-38, a zwłaszcza najnowsze pełne opracowanie monograficzne: Oranges 2021 (tam też omówienie wcześniejszych opracowań, s. 13-16). Fraza εὐθύνας διδόναι oznacza „składać sprawozdanie za okres sprawowania urzędu” – w takim znaczeniu występuje kilkakrotnie w *Athenaion politeia* (38, 4, 7: τὰς εὐθύνας ἔδοσαν ἐν δημοκρατίᾳ) w odniesieniu do Rinona i jego towarzyszy, członków rady po upadku rządów trzydziestu tyranów, czy też w 39, 6, 4 (διδῶσιν εὐθύνας. εὐθύνας δὲ δοῦναι). Urzędnik przeprowadzający takie postępowanie sprawozdawcze nazywał się *euthynem* (*Ath. Polit.* 48, 4, 1) – w polskiej literaturze przedmiotu, podobnie jak w przekładach, zarówno nazwa procedury, jak i określenie urzędnika nie znaleźli dotąd odpowiedników, stosuje się transkrypcje pojęć greckich. W przekładach anglojęzycznych *euthyna* bywa oddawana przez „examination”. Zgodnie z rozumieniem funkcji sentencji, która powinna odwoływać się do sytuacji i zjawisk o jak najbardziej ogólnym i powszechnym charakterze, w przekładzie należy unikać zachowywania pojęć technicznych, wąskich, kontekstowych, na rzecz bardziej uniwersalnych – w tym wypadku ogólnie sytuacji domagania się od kogokolwiek składania jakichkolwiek wyjaśnień czy sprawozdań. Orelli (1819, 141) był świadom prawnego charakteru tej gnomy, jednak jego interpretacja nie uwzględnia charakteru *euthynii* i idzie za daleko mówiąc o „ponoszeniu kary”: „*Quam alios poenam vis luere, eam ipse quoquoque sustine*”. Nie istnieją poświadczenia występowania terminu *euthyna* przed siedemdziesiątymi latami V wieku p.n.e. – tym samym przypisanie sentencji Talesowi przez Demetriosa z Faleronu stanowi znakomity przykład interpolacji, która jest genetyczną i konstytutywną zasadą kompozycyjną tego zbioru.

Τοῖς πολίταις μὴ θρασύνου.

Μὴ κακοῖς ὀμίλει.

Χρῶ τοῖς θεοῖς.

Φίλους εὐσέβει.

Ὅ ἂν <μὴ> ἴδῃς μὴ λέγε.

Εἰδῶς σίγα.

Τοῖς ἑαυτοῦ προῶς ἴσθι.

Τὰ ἀφανῆ τοῖς φανεροῖς τεκμαίρου.

γ' Χείλων Δαμαγῆτου Λακεδαιμόνιος ἔφη·

Γνώθι σαυτόν.

Πίνων, μὴ πολλὰ λάλει· ἀμαρτήση γάρ.

Μὴ ἀπείλει τοῖς ἐλευθέροις· οὐ γὰρ δίκαιον.

Μὴ κακολόγει τοὺς πλησίον· εἰ δὲ μὴ, ἀκούση ἐφ' οἷς λυπηθήση.

Ἐπὶ τὰ δεῖπνα τῶν φίλων βραδέως πορεύου, ἐπὶ δὲ τὰς ἀτυχίας ταχέως.

Γάμους εὐτελεῖς ποιοῦ.

Nie bądź zbyt pewny siebie wobec współobywateli.

Nie spoufalaj się z występnyymi²³.

Ciesz się bogami.

Szanuj przyjaciół.

Nie mów, czego nie wiesz.

Milcz świadomie.

Dla swoich bliskich bądź łagodny.

Wnioskuj o niewidocznym z tego, co jawne.

Chilon ze Sparty, syn Damagetosa, powiedział:

Poznaj samego siebie.

Nie gadaj wiele, kiedy pijesz, bo narobisz błędów.

Nie groź ludziom wolnym, bo to niesprawiedliwe.

Nie obmawiaj swoich bliskich, bo i z ich strony usłyszysz to, co sprawi ci przykrość²⁴.

Na uczty do przyjaciół zmierzaj powoli, natomiast idź szybko, gdy spotka ich nieszczęście²⁵.

Kojarz skromne małżeństwa²⁶.

²³ Identycznie u Diogenesa Laertiosa, w przekładzie I. Krońskiej: „unikaj towarzystwa złych ludzi”.

²⁴ U Diogenesa Laertiosa (I, 69) wersja z nieco odmiennym zapisem gramatycznym: μὴ κακολογεῖν τοὺς πλησίον· εἰ δὲ μὴ, ἀκούσεσθαι ἐφ' οἷς λυπησεσθαι. W przekładzie I. Krońskiej: „Nie obmawiaj bliźnich, bo usłyszysz wiele przykrych rzeczy o sobie”.

²⁵ U Diogenesa Laertiosa gnoma ta, wyrażając ten sam sens, ma nieco inną formę: ταχύτερον ἐπὶ τὰς ἀτυχίας τῶν φίλων ἢ ἐπὶ τὰς εὐτυχίας πορεύεσθαι; w przekładzie I. Krońskiej: „Śpiesz do przyjaciół raczej wtedy, kiedy spotyka ich nieszczęście niż powodzenie”.

²⁶ Sentencja powtarza się u Stobajosa jeszcze raz (IV, 22d, 105), także z przywołaniem Chilona (Χείλωνος): Γάμους εὐτελεῖς καὶ ἰσοτίμους ποιοῦ. Zalecane małżeństwa mają być nie tylko skromne, ale i zawierane między osobami o tym samym statusie społecznym (ἰσοτίμους). Zaproponowana w przekładzie „skromność” oznacza najpewniej po prostu ich „taniłość”, niskie koszty kontraktu.

Τὸν τετελευτηκότα μακάριζε.

Πρεσβύτερον σέβου.

Τὸν τὰ ἀλλότρια περιεργαζόμενον μίσει.

Ζημίαν αἰροῦ μάλλον ἢ κέρδος αἰσχροῦν·
τὸ μὲν γὰρ ἅπαξ λυπήσει, τὸ δὲ αἰεί.

Τῷ δυστυχοῦντι μὴ ἐπιγέλα.

Τραχὺς ὢν, ἤσυχον σεαυτὸν πάρεχε, ὅπως
σε αἰσχύνωνται μάλλον, ἢ φοβῶνται.

Τῆς ἰδίας οἰκίας προστάτει.

Ἡ γλῶσσά σου μὴ προτρεχέτω τοῦ νοῦ.

Θυμοῦ κράτει.

Μὴ ἐπιθύμει ἀδύνατα.

Ἐν ὁδῷ μὴ σπεῦδε προάγειν, μηδὲ τὴν
χεῖρα κινεῖν· μανικὸν γάρ.

Νόμοις πείθου.

Błogosław umierającego²⁷.

Starszemu okazuj szacunek.

Zajmujących się cudzymi sprawami miej w
nienawiści.

Wybieraj raczej stratę niż haniebną zysk; to
pierwsze bowiem zaboli tylko raz, to drugie
będzie boleć zawsze.

Nie wyśmiewaj tego, komu się nie wiedzie.

Będąc surowym²⁸, staraj się wyglądać na
łagodnego, żeby ludzie raczej cię szanowali, niż
się bali²⁹.

Zarządzaj własnym domem³⁰.

Niech twój język nie wybiega przed rozum.

Panuj nad gniewem.

Nie pragnij tego, co niemożliwe.

W podróży się nie spiesz, ani nie wymachuj
ręką – bo to objaw szaleństwa.

Bądź posłuszny prawom.

²⁷ W wersji Diogenesa Laertiosa sentencja ta ma bardziej konkretne i dosadne brzmienie, mówi o już zmarłym, nie umierającym, i zakazuje jego obmawiania: τὸν τεθνηκότα μὴ κακολογεῖν; w przekładzie I. Krońskiej: „nie mów źle o zmarłym”. Grecka wersja *de mortuis nihil nisi bene*.

²⁸ Łagodność, spokój są tutaj przeciwstawione surowości, szorstkości w sposobie bycia – cechy te dotyczą raczej aparycji niż wewnętrznych cech charakteru. Te ostatnie zdaje się akcentować wersja tej sentencji zachowana u Diogenesa Laertiosa (I, 70), gdzie spokojowi/łagodności przeciwstawiona jest siła (ἰσχυρὸν ὄντα); przymiotnik ἰσχυρός może nawet oznaczać gwałtowność objawiającą się w przemocy.

²⁹ W wersji u Diogenesa – w przeciwieństwie do Stobajosa – występuje podmiot dla owego szacunku i strachu: są to οἱ πλησίον – „bliscy” (w archaicznym języku przekładów biblijnych „bliźni”), co sprawia, że sentencja ta zyskuje charakter regulacji stosunków w wąskim gronie rodziny i przyjaciół, a nie rady ogólnej: ἰσχυρὸν ὄντα πρῶτον εἶναι, ὅπως οἱ πλησίον αἰδοῦνται μάλλον ἢ φοβῶνται; w przekładzie I. Krońskiej: „będąc silnym, bądź łagodnym, aby bliźni raczej cię szanowali, niżby mieli się Ciebie bać”. Podobną myśl zawiera sentencja zapisana przez Stobajosa w księdze czwartej, też pod imieniem Chilona (IV, 7,24): Μετὰ τῆς ἰσχύος τὴν πραότητα σῶζε· ἵνα μὴ φοβερὸς, ἀλλ' αἰδοῦς ἄξιός φαίνη τοῖς ἐντυγχάνουσιν – „wraz z siłą zachowuj delikatność, abyś tym, których spotykasz wydawał się godnym szacunku, a nie groźnym”.

³⁰ W wersji Diogenesa Laertiosa (I, 70) sentencja ma postać bardziej rozbudowaną i akcentuje proces uczenia zarządzania domostwem: μανθάνειν τῆς αὐτοῦ οἰκίας καλῶς προστατεῖν; w przekładzie I. Krońskiej: „naucz się być dobrym gospodarzem we własnym domu”.

Ἄδικούμενος διαλλάσσου· ὑβριζόμενος
τιμωροῦ⁵.

δ' Θαλῆς Ἐξαμίου Μιλήσιος ἔφη·

Ἐγγύα, πάρα δ' ἄτα.

Φίλων παρόντων καὶ ἀπόντων μέμνησο.

Μὴ τὴν ὄψιν καλλωπίζου, ἀλλ' ἐν τοῖς
ἐπιτηδεύμασιν ἴσθι καλός.

Μὴ πλούτει κακῶς.

Μὴ σε διαβαλλέτω λόγος πρὸς τοὺς
πίστεως κεκοινωνηκότας.

Κολακεύειν γονεῖς μὴ ὀκνεῖ.

Μὴ προσδέχου τὸ φαῦλον.

Kiedy dotyka cię niesprawiedliwość, dąż do
zgody, ale jeśli doznajesz przemocy, szukaj
odwetu (zemsty).

Tales z Miletu, syn Eksamiosa, powiedział:

Poręcz za kogoś, a nieszczęście gotowe³¹.

Pamiętaj o przyjaciołach – czy są, czy ich nie
ma.

Nie upiększaj sobie twarzy, ale we
wszystkich swoich sprawach bądź piękny.

Nie bogać się niegodziwie.

Obyś nie stal się przedmiotem oskarżeń ze
strony zaufanych współtowarzyszy³².

Nie wahaj się schlebiać rodzicom.

Nie akceptuj miernoty.

⁵ W rękopisach występuje tutaj także czasownik ἀμύνω zamiast τιμωρέω, dając złagodzony sens frazy: „jeśli doznajesz przemocy, broń się”.

³¹ Według tradycji platońskiej (*Protagoras*, 343, a1-b5 i *Charmides* 164c1-165a7) i Plutarcha (*De garullitate* 17 = *Moralia* 511ab) trzecia (obok „poznaj samego siebie” i „nie nad miarę”) najważniejsza sentencja delficka. Diogenes Laertios (I, 37) przypisał tę gnomę Chilonowi, nie Talesowi.

³² U Diogenesa Laertiosa (I, 37) sentencja ta stanowi dopełnienie poprzedniej w postaci zdania skutkowego: „nie bogać się w niewłaściwy sposób, żebyś skutkiem tego nie...”. W przekładzie I. Krońskiej cała fraza brzmi następująco: „nie bogać się w nieuczciwy sposób, żebyś nie ściągnął na siebie złej sławy obmową tych, którzy ci zaufali”. Logiczny ciąg tej myśli obejmuje zatem oszustwo wobec kontrahentów i tym samym kradzież, ich komentarze mające charakter obmowy i wynikającą z tej obmowy złą sławę. Wydaje się, że „obmowa” w tym kontekście nie jest pojęciem właściwym, ponieważ w przypadku jawnego oszustwa możemy mieć do czynienia ze słusznym gniewem i otwartymi narzekaniami oszukanych, a nie obmawianiem za plecami. Bez szerszego kontekstu również trudno orzec, czy czasownik διαβάλλω oznacza tutaj – jak chce Krońska – obmawianie skutkujące złą sławą, czy też raczej oskarżenie i otwarty atak (skutku sentencja nie definiuje). Równie kłopotliwe jest zrozumienie, kim są πίστεως κεκοινωνηκόται i jak należy taki zwrot przekładać. Κεκοινωνηκόται (urzeczownikowiony imiesłów perfektywny od κοινωνέω) to ci, z którymi łączy nas jakaś wspólnota – losu czy interesów; być może najbliższe temu znaczenie byłoby polskie „wspólnicy”. W sentencji ta wspólnota interesów czy losu jest tym silniejsza, ponieważ wiąże ją πίστις – zaufanie, a być może nawet jakiegoś rodzaju przysięga.

Οἴους ἂν ἐράνους ἐνέγκῃς τοῖς γονεῦσι,
τούτους αὐτοὺς ἐν τῷ γήρῳ παρὰ τῶν τέκνων
προσδέχου.

Χαλεπὸν τὸ εὖ γινῶναι.

Ἦδιστον τὸ ἐπιθυμίας τυχεῖν.

Ἄνιαρὸν ἀργία.

Βλαβερὸν ἀκρασία⁶.

Βαρὺ ἀπαιδευσία.

Δίδασκει καὶ μάθθῃ τὸ ἄμεινον.

Ἄργος μὴ ἴσθι, μηδ' ἂν πλουτῆς.

Κακὰ ἐν οἴκῳ κρύπτει.

† Φθόνου χάριν μὴ οἰκτεῖρου.

Jaką wdzięczność okażesz rodzicom, takiej
sam spodziewaj się na starość od swoich
dzieci³³.

Trudną sprawą jest dobre poznanie³⁴.

Najprzyjemniejszą rzeczą jest osiągnąć to,
czego się pragnie³⁵.

Bezczynność zawsze jest nie w porę.

Bezsilność szkodzi.

Brak wychowania jest nie do zniesienia.

Nauczaj i sam ucz się tego, co najlepsze.

Nie bądź beczynny, nawet jeśli jesteś
bogaty.

Brudów z domu nie wywlekaj³⁶.

Nad zazdrością się nie użalaj³⁷.

⁶ Tutaj tyle co ἀκράτεια, jak we *fr.* 234 Demokryta czy *Wspomnieniach o Sokratesie* Ksenofonta (4, 5, 6) – brak sił, bezsilność, słabość (LSJ, s.v., znaczenie 2). Trudno przyjąć, żeby mogła to być – według pierwszego, etymologicznego znaczenia – „zła mieszanka”, czy jakaś mieszanina o niewłaściwych proporcjach.

³³ Przekład I. Krońskiej z żywota Talesa u Diogenesa Laertiosa, gdzie sentencja ta pojawia się w niemal identycznym brzmieniu (nie ma w niej frazy ἐν τῷ γήρῳ – „na starość”). Tłumaczenie słowa ἐρανος jako wdzięczność może na pierwszy rzut oka budzić wątpliwości, jednak w tym kontekście jest najlepszym rozwiązaniem.

³⁴ Ulubionym zwrotem Platona jest εὖ εἰδέναι – „dobrze wiedzieć”, już to w dialogach jako zretoryzowany frazeologizm „[no przecież] dobrze wiecie”, już to jako termin filozoficzny odnoszący się do teorii poznania. Natomiast fraza εὖ γινῶναι nie występuje, na ile mi wiadomo, w żadnym innym tekście filozoficznym. Stąd trudno określić, jaki jest jej sens i czy na przykład jest on związany z najsłynniejszą gnomą delficką „poznaj samego siebie”, czy też nie oraz jak należy w związku z tym ją przekładać.

³⁵ W żywocie Talesa u Diogenesa Laertiosa myśl ta jest ujęta w jedno szeregu pytań z odpowiedziami (I, 36) w bardziej zwięzłej postaci: τί ἥδιστον, τὸ ἐπιτυγχάνειν (przekład I. Krońskiej: „Co jest najprzyjemniejsze? Osiągnąć to, czego się pragnęło”). Wersja Demetriosa jest tutaj bardziej precyzyjna, ponieważ zwięzła, jednowyrazowa (ἐπιτυγχάνειν) odpowiedź na pytanie u Diogenesa mogłaby czy nawet powinna brzmieć: „odnieść sukces/mieć szczęście/ spełnić się (w sensie absolutnym)” – nic nie sugeruje związku tego spełnienia czy sukcesu z pragnieniami podmiotu.

³⁶ Zob. kolejny przypis – sentencja budzi wątpliwości w tradycji rękopiśmiennej i kolejnych edycjach (Tales, Demetrios, Stobajos). Gdyby przyjąć, że wersja przyjęta przez Hensego (a za nim przez wydawców Demetriosa – P. Storka, J. M. van Ophuijsena, T. Dorandiego) jest jednak do utrzymania i nie pozostaje w związku z następną, to jej polskim odpowiednikiem byłoby „swoje brudy trzeba prac w domu”.

³⁷ *Crux philologorum*, sens niejasny; taką jednak lekcję zawierają najważniejsze rękopisy oraz taką podaje *editio princeps* Trincavelliego. W aparacie krytycznym Hense zestawia dotychczasowe propozycje, z których większość łączy tę sentencję z poprzednią jedno dodając, inne usuwając – żadna z propozycji nie jest satysfakcjonująca. Tę niejasną lekcję pozostawiają wydawcy i tłumacze Demetriosa z Faleronu. Natomiast Tziatzi-Papagiani (203) całą tę gnomę uważa za interpolację, do kanonu powiedzień Talesa wprowadzając wersję καλὰ ἐν οἴκῳ κρύπτει, którą łączy z . Natomiast w wydaniu sentencji greckich Orelli'ego (1819-1821) Talesowi przypisane jest powiedzenie: τὴν εὐτυχίαν κρύπτει φθόνου χάριν – „ukrywaj w domu szczęście z powodu zazdrości”, tzn. żeby nie wywoływać zazdrości. Jak widać na przestrzeni wieków wykorzystano

Μέτρον χρῶν.

Μὴ πᾶσι πίστευε.

Ἄρχων κόσμει σεαυτόν.

εἴ Πιπτακὸς Ἰρραδίου Λέσβιος ἔφη·

Καιρὸν γνῶθι.

Ὅ μέλλεις ποιεῖν, μὴ λέγε· ἀποτυχῶν γὰρ
καταγελασθήση.

Τοῖς ἐπιτηδείοις χρῶν.

Ὅσα νεμεσᾶς τῶ πλησίον, αὐτὸς μὴ ποίει.

Zachowaj umiar.

Nie ufaj wszystkim.

Na kierowniczym stanowisku dbaj o
wygląd³⁸.

Pittakos z Lesbos, syn Yrradiosa,
powiedział:

Znaj właściwy czas.

Nie gadaj o tym, co zamierzasz zrobić, bo
jak ci się nie uda, wyśmieją cię³⁹.

Korzystaj z tego, co przydatne⁴⁰.

Nie rób tego, co cię drażni u innych⁴¹.

niemal wszystkie możliwe kombinacje połączeń wyrazów, które dość dowolnie pojawiały się w kolejnych edycjach.

³⁸ Najpewniej najszerszy możliwy sens tej gnomy to „w pracy dbaj o dobry wygląd” – tak też interpretują P. Stork, J. M. van Ophuijsen i T. Dorandi w wydaniu pism Demetriosa z Faleronu (Fortenbaugh, Schütrumpf 2000, 161: „When in office, dress with dignity”). Jednak pierwotny, węższy sens wskazuje na związek ważności wizerunku i aparycji w sytuacji opisanej czasownikiem ἄρχειν (w formie imiesłowowej), czyli zajmowania stanowiska jakiegokolwiek zwierzchności. Natomiast Orelli (1819, 145) – być może nie bez racji i idąc za znaczeniami poświadczonymi u Herodota i tragików kieruje uwagę na panowanie nad sobą w sytuacji posiadania władzy: „*Imperans aliis tibi ipsi moderare*”.

³⁹ W niemal niezmienionej wersji zachowane u Diogenesa Laertiosa (1, 78); zamiast ποιεῖν u Stobajosa i Demetriosa, u Diogenesa jest πράττειν, zamiast λέγε jest πρόλεγε (co pozwala na przekład „nie zapowiadaj”, „nie ogłaszaj z wyprzedzeniem”), a zamiast καταγελασθήση – γελασθήση, z których to pierwsze zdecydowanie bardziej opisuje deprecjonujące wyśmianie, a drugie – po prostu wesołość. Przekład I. Krońskiej: „nie zapowiadaj tego, co zamierzasz uczynić, bo jeżeli ci się nie uda, narazisz się na śmieszność”.

⁴⁰ Najbardziej ogólny wariant przekładu sentencji, w której akcent spoczywa na słowie τὰ ἐπιτήδεια (ewentualnie οἱ ἐπιτήδαιοι, jak chce jedna z istniejących interpretacji). Orelli (1819, 143) rozumie je jako „rzeczy niezbędne do życia” („*Rebus ad vivendum necessariis utere*”), a z kolei P. Stork, J. M. van Ophuijsen i T. Dorandi jako „przyjaciele” (Fortenbaugh, Schütrumpf 2000, 161: „Make use of your friends”). Obydwa rozwiązania są słownikowo możliwe, dopuszczalne i mają za sobą poważną argumentację. Pierwsze z nich sugeruje chyba, by ułatwiać sobie życie przez posługiwanie się tym wszystkim, co mamy pod ręką i co może pomóc w działaniu, a drugie – by nie wahać się przed korzystaniem z wpływów i możliwości, jakie wynikają z zawartych przyjaźni i znajomości.

⁴¹ „Nie czyn drugiemu, co tobie niemiłe”. Kolejny raz pojawia się tutaj – w sentencji dotyczącej relacji i stosunków z innymi – urzeczownikowiony przysłówek (ὁ) πλησίον – „ten, kto jest blisko”, w polszczyźnie literackiej odpowiada mu archaiczny i silnie związany z kontekstem biblijnym „bliźni”, towarzysz drogi (por. Łk 10, 29, gdzie pada pytanie „kto jest bliźnim [πλησίον]”). Omówienie zależności zawartej w gnomie zob. Arystoteles, *Retoryka* 1384b.

Ἄπραγοῦντα μὴ ὀνειδίξει· ἐπὶ γὰρ τούτοις
νέμεσις θεῶν κάθηται.

Παρακαταθήκας ἀπόδος.

Ἄνέχου ὑπὸ τῶν πλησίον μικρὰ
ἐλαττούμενος.

Τὸν φίλον κακῶς μὴ λέγε, μηδ' εὖ τὸν
ἐχθρόν· ἀσυλλόγιστον γὰρ τὸ τοιοῦτον.

Δεινὸν συνιδεῖν τὸ μέλλον, ἀσφαλὲς τὸ
γενόμενον.

Πιστὸν γῆ, ἄπιστον θάλασσα.

Ἄπληστον κέρδος.

Κτῆσαι αἰδία· θεραπείαν, εὐσέβειαν,
παιδείαν, σωφροσύνην, φρόνησιν, ἀλήθειαν,

Nie strofuj nikogo w nieszczęściu⁴², bo na
takich spada odpłata bogów.

Depozyty oddawaj⁴³.

Przykrości ze strony bliskich znoś, o ile
dotyczą spraw nieistotnych.

Nie mów źle o przyjacielu ani dobrze o
wrogu – bo to nielogiczne⁴⁴.

Spoglądać w przyszłość jest groźne, w
przeszłość – bezpieczne.

Ziemia jest pewna, morze – zwodnicze⁴⁵.

Chęci zysku nie można zaspokoić.

Zdobywaj to, co nie przemija: troskliwość,
pobożność, kulturę, powściągliwość, rozsądek,

⁴² Pierwsza część sentencji bardzo niejasna – jej sens jest rekonstruowany na podstawie innej wersji zachowanej u Diogenesa Laertiosa (I, 78): ἀτυχίαν μὴ ὀνειδίξεν, νέμεσιν αἰδόμενον (w przekładzie I. Krońskiej: „nie szydź z nikogo w nieszczęściu, aby się nie narazić na zemstę”). W tej wersji celem wyrzutów, karcenia czy szyderstw (ὀνειδίξω) jest osoba, która znalazła się w nieszczęściu (ἀτυχία). Czasownik ἀπραγέω występuje w niewielu tekstach, zawsze w znaczeniu „pozostawiać bez ruchu, nic nie robić, trwać w spokoju”. Słownik LSJ (s.v.) odnotowuje wprawdzie poboczne znaczenie „fare ill” – „chorować, mieć się źle”, jednak ze wskazaniem na jedno tylko wystąpienie: u Stobajosa w tej dokładnie sentencji (*sic!*). To ostatnie znaczenie – „być w nieszczęśliwym położeniu” – odpowiada istniejącym złożeniom z tym samym leksemem -πραγ- (od πράττω – robić) takim jak κακοπραγέω czy δυσπραγέω. Być może rzadki czasownik ἀπραγέω przez asymilację i podobieństwo odczuwany był jako nosiciel tych samych sensów, ale możliwe również, że jego znaczenie – etymologicznie oczywiste: „powstrzymać się od działania” (tak też wyjaśnia znaczenie tego słowa księga Suda: Ἄπραγοῦντων: μηδὲν ἐνεργούντων. καὶ τὴν ἡσυχίαν ἀναγκαζομένων ἄγειν, ἀλλὰ καινοτομήσειν τι πάλιν κατ' ἐκείνων) – w kontekście sentencji przypisywanej Pittakosowi, zachowanej w pismach Demetriosa, odczuwane było jako konfundujące i niezrozumiałe i skutkiem tego zmienione przez Diogenesa Laertiosa na wariant bardziej jednoznaczny. Gdyby jednak przyjąć, że pierwotna, wcześniejsza wersja (ἀπραγέω) nie jest przypadkiem, interpolacją czy pomyłką, to do rozważenia pozostałby sens: „nie karć tego, kto nic nie robi/siedzi cicho”, oparty na znaczeniu potwierdzonym w księdze Suda i w leksykonie Hezychiusza, gdzie pojawia się jako wyjaśnienie słowa κωδαλουμένη· ἀρεσκευομένη. ἀπραγοῦσα w kontekście posłuszeństwa, spokoju i siedzenia w domu.

⁴³ W biografii Pittakosa u Diogenesa Laertiosa (I, 78) w formie: παρακαταθήκην λαβόντα ἀποδοῦναι. W przekładzie I. Krońskiej: „oddaj to, coś wziął na przechowanie”. Ze względu na znaczenie i funkcje słowa παρακαταθήκη (zwykle w odniesieniu do depozytów pieniężnych, por. np. Herodot czy Izokrates) lepszy byłby przekład: „oddaj depozyt, który wziąłeś” (zob. Arystoteles, *Etyka Nikomachejska* 1135b).

⁴⁴ Mówienie dobrze o wrogach, a źle o przyjaciółach byłoby sprzeczne ze zdrowym rozsądkiem i nielogiczne (ἀσυλλόγιστον). Intrygujące, że wersja zachowana u Diogenesa Laertiosa (I, 78) zawiera myśl dokładnie sprzeczną z logiką Stobajosa: φίλον μὴ λέγειν κακῶς, ἀλλὰ μηδὲ ἐχθρόν – tzn. „nie mów źle o przyjacielu, ale też i o wrogu” (przekład I. Krońskiej: „nie mów źle o przyjaciółach, ale także i o nieprzyjaciółach”).

⁴⁵ Gnomę tę przytacza Diogenes Laertios w biografii Pittakosa (I, 77) nieco powyżej spisu sentencji w sekcji pytań i odpowiedzi: καὶ πρὸς τοὺς πυνθανομένους τί [...] πιστόν, “γῆ” ἄπιστον, “θάλασσα (w przekładzie I. Krońskiej: „na pytanie, co jest rzeczą pewną, odpowiedział «ziemia», a co niepewną, odpowiedział «morze»”).

πίστιν, ἐμπειρίαν, ἐπιδεξιότητα, ἑταιρείαν,
ἐπιμέλειαν, οἰκονομίαν, τέχνην.

Ζ' Βίας Τευταμίδου Πριηνεὺς ἔφη·

Οἱ πλεῖστοι ἄνθρωποι κακοί.

Ἐς τὸ ἔσοπτρον [ἔφη] ἐμβλέψαντα δεῖ, εἰ
μὲν καλὸς φαίνεται, καλὰ ποιεῖν, εἰ δὲ αἰσχρὸς,
τὸ τῆς φύσεως ἑλλιπέος διορθοῦσθαι τῇ
καλοκαγαθία.

Βραδέως ἐγχείρει· ὁ δ' ἄν ἄρξη,
διαβεβαιοῦ.

Μίσει τὸ ταχὺ λαλεῖν, μὴ ἀμάρτης·
μετάνοια γὰρ ἀκολουθεῖ.

Μήτ' εὐήθης ἴσθι, μήτε κακοήθης.

Ἄφροσύνην μὴ προσδέχου.

prawdę, wierność, doświadczenie, prawość,
takt, przyjaźń, pilność, gospodarność,
umiejętność⁴⁶.

Bias z Prieny, syn Teutamidos, powiedział:

Ludzie są w większości źli⁴⁷.

[Powiedział, że] ten, kto spogląda w lustro
powinien czynić piękne rzeczy, jeśli widzi w
nim piękno, a jeśli brzydotę, braki natury
powinien dobrym i szlachetnym
postępowaniem⁴⁸ uzupełniać.

Zabieraj się do spraw bez pośpiechu, ale jak
już coś rozpoczniesz, to nie odstępuj⁴⁹.

Wystrzegaj się szybkiego gadania, żebyś nie
pobłądził; bo refleksja przychodzi z czasem⁵⁰.

Nie bądź ani naiwny, ani podejrzliwy.

Nie bądź bezmyślny⁵¹.

⁴⁶ W wersji Diogenesa Laertiosa (I, 78) ta lista wartości niezniszczalnych jest nieco krótsza i ułożona w innej kolejności: ἀλήθειαν ἔχειν, πίστιν, ἐμπειρίαν, ἐπιδεξιότητα, ἑταιρίαν, ἐπιμέλειαν (w przekładzie I. Krońskiej: „dbaj o prawdę, wierność, wiedzę, zręczność, przyjaźń, staranność”). Pobożność i wstrzeźliwość (w przekładzie Krońskiej) występują w odrębnych gnomach: εὐσέβειαν ἀσκεῖν. σωφροσύνην φιλεῖν.

⁴⁷ Gnoma ta zamyka biogram Biasa u Diogenesa Laertiosa (I, 88). Tutaj w przekładzie I. Krońskiej, a wcześniej (I, 87) stanowi konkluzję rady, według której należy tak kochać przyjaciół, jakby mieli nas oni kiedyś znienawidzić, ponieważ większość ludzi jest zła (τοὺς γὰρ πλείστους εἶναι κακοῦς).

⁴⁸ Dosłownie „kalokagathia” – czyli przez bycie pięknym i dobrym przez realizację helleńskich ideałów etycznych, społecznych i estetycznych.

⁴⁹ U Diogenesa Laertiosa (I, 87) rozbudowana wersja tej sentencji: βραδέως ἐγχείρει τοῖς πραττομένοις· ὁ δ' ἄν ἔλη, βεβαίως τηρῶν διάμενε (w przekładzie I. Krońskiej: „zbieraj się powoli do tego, co masz czynić, ale przy tym, co czynisz, trwaj uparcie”).

⁵⁰ Wersja Diogenesa Laertiosa (I, 87) jest bardziej bezpośrednia i zwięzła: μὴ ταχὺ λάλει· μανίαν γὰρ ἐμφαίνει – „nie mów szybko, ponieważ jest to objawem szaleństwa (braku rozumu)”. Wyjątkowo niejasne zaś jest dopowiedzenie zawarte w wersji u Stobajosa: μετάνοια γὰρ ἀκολουθεῖ. Trudno uchwycić związek tej wynikowej frazy z treścią pierwszej części sentencji. Wypowiadanie słów szybko i bez namysłu może pociągać za sobą błędne decyzje czy działania. Skrucha, uświadomienie sobie popełnionego błędu, żal czy zmiana myślenia (μετάνοια) mogą pojawić się skutkiem spóźnionego rozpoznania pomyłki, jednak z niej nie wynikają (γάρ). Być może należy rozumieć tę konkluzję tak, że jedyne, co pozostaje po popełnieniu błędu, to żal. Orelli (1819, 143) wyjaśnia to następująco: „poenitentia enim peccata comitatur”.

⁵¹ Μὴ προσδέχου – bardziej dosłowny przekład tego czasownika pociągałby za sobą sens, być może bardziej poprawny: „nie dawaj do siebie dostępu bezmyślności, głupocie” – co może odnosić się zarówno do

Φρόνησιν ἀγάπα.
 Περί θεῶν λέγε, ὡς εἰσὶ θεοί.
 Νόει τὸ πραττόμενον.
 Ἐκούε πολλά.
 Λάλει καίρια.
 Πένης ὢν πλουσίοις μὴ ἐπιτίμα, ἦν μὴ
 μέγα ὠφελῆς.
 Ἄνάξιον ἄνδρα μὴ ἐπαίνει διὰ πλοῦτον.
 Πείσας λάβε, μὴ βιασάμενος.
 Ὅτι ἂν ἀγαθὸν πράσσης, θεοῦς, μὴ
 σεαυτὸν αἰτιῶ.
 Κτῆσαι ἐν μὲν νεότητι εὐπραξίαν, ἐν δὲ τῷ
 γήρα σοφίαν.

Kochaj rozsądek.
 O bogach mów, że są bogami⁵².
 Zastanawiaj się na tym, co się dzieje.
 Wsłuchuj się w wiele rzeczy.
 Wypowiadaj się stosownie do okoliczności.
 Chociaż jesteś biedny, nie karć bogaczy,
 przynajmniej dopóki nie będziesz im wiele
 winien⁵³.
 Człowieka niegodnego szacunku nie chwal
 tylko dlatego, że jest bogaty.
 Zdobywaj perswazją, a nie przemocą⁵⁴.
 Jeśli zrobisz coś dobrego, przypisuj to
 bogom, a nie sobie⁵⁵.
 W młodości zabiegaj o dobre nawyki, w
 wieku podeszłym – o mądrość⁵⁶.

podmiotowego unikania własnej bezmyślności, jak i – przedmiotowo – nie dopuszczanie do głosu głupoty w relacjach.

⁵² U Diogenesa Laertiosa (I, 87) gnoma ta brzmi: *περί θεῶν λέγε ὡς εἰσίν* – „o bogach mów, że istnieją”.

⁵³ Sens drugiej części sentencji głęboko niejasny, już na poziomie gramatycznym i składniowym. Przekład zaproponowany przez P. Storka, J. M. van Ophuijsena i T. Dorandiego (Fortenbaugh, Schütrumpf 2000, 163): „if you are poor, do not reprove rich people, unless you render a great service by it” (by what?) jest jeszcze bardziej niezrozumiały i stanowi chyba raczej wyraz bezradności autorów, podobnie zresztą jak łacińska interpretacja Orelli’ego (1819, 145): „*degens in egestate ne castiget divites, nisi multum possit prodesse*” – „jeśli na niewiele możesz się przydać/pomóc”? W wersji P. Storka, J. M. van Ophuijsena i T. Dorandiego zdaje się, że chodzi o to, by nie czepiać się bogaczy, o ile nie pociągnie to za sobą jakiejś naprawdę dużej korzyści. Jednak trudno wywieść ten sens z tekstu greckiego, a i sam przekład angielski jest raczej zagadką niż poradą i wymaga osobnego namysłu. Moja propozycja – zgodna ze znaczeniami i funkcjonalnościami czasownika *ὀφείλω* – sugeruje, że momentem, w którym biedak może zwrócić się ze swymi pretensjami do bogacza jest przekroczenie miary długów, których nie można już unieść.

⁵⁴ Przekład sentencji autorstwa I. Krońskiej z biogramu Biasa u Diogenesa Laertiosa (I, 87), gdzie jest zachowana w identycznej postaci.

⁵⁵ U Diogenesa Laertiosa (I, 88) gnoma zachowana w nieco krótszej wersji: *ὅτι ἂν ἀγαθὸν πράττης, εἰς θεοῦς ἀνάπεμπε*: „cokolwiek zrobisz dobrego, przypisuj to bogom” (przekł. I. Krońskiej).

⁵⁶ Problemem w rozumieniu tej sentencji i jej przekładzie jest znaczenie rzeczownika *εὐπραξία*, zwłaszcza, że jest ono przeciwstawione rzeczownikowi *σοφία* w drugiej części gnomy. Orelli (1819, 145) tłumaczy: „*in adolescentia optimis studiis praeditus esto, in senectutem sapientia*” (jeśli w ogóle, to powinno być chyba *sapientiae*); *optima studia* jako odpowiednik *εὐπραξία* jest niezrozumiałe. Z kolei w wersji P. Storka, J. M. van Ophuijsena i T. Dorandiego (Fortenbaugh, Schütrumpf 2000, 163) znajdujemy przepisane jedyne słownikowe znaczenie zapisane w LSJ (s.v.): „good conduct”, co zaciemnia sens jeszcze bardziej. „Dobre prowadzenie się” („good conduct”) jak przedmiot starań w młodości brzmi jak reguła restrykcyjnego wychowania do konwenansu. Słowo *εὐπραξία* jest funkcjonalnym synonimem rzeczownika *εὐπραγία*, które występuje w tekstach częściej i ptzymuje znaczenia bliższe etymologii tego złożenia: „dobre postępowanie”, „dobre czyny”, co chyba najlepiej odpowiada myśli tej gnomy. W młodości postępuj dobrze, bo w ten sposób zdobywa się mądrość, z której można w pełni korzystać tylko w starości – w młodości jeszcze do niej daleko.

Ἐξεις ἔργω μνήμην, καιρῶ εὐλάβειαν,
τρόπῳ γενναιότητα, πόνῳ ἐγκράτειαν, φόβῳ
εὐσέβειαν, πλούτῳ φιλίαν, λόγῳ πειθῶ, σιγῇ
κόσμον, γνώμῃ δικαιοσύνην, τόλμῃ
ἀνδρείαν, πράξει δυναστείαν, δόξῃ
ἡγεμονίαν.

ἡ' Περίανδρος Κυψέλου Κορίνθιος ἔφη·

Μελέτα τὸ πᾶν.

Καλὸν ἡσυχία· ἐπισφαλὲς προπέτεια.

Κέρδος αἰσχρὸν [φύσεως κατηγορία].

Δημοκρατία κρεῖττον τυραννίδος.

Zyskasz pamięć dzięki czynom, ostrożność
przez wycucie chwili, szlachetność przez
postępowanie, panowanie nad sobą dzięki
wysiłkowi, pobożność przez lęk, przyjaźń
dzięki zamożności, siłę przekonywania dzięki
wymowie, piękno/dyscyplinę/godność – dzięki
milczeniu, sprawiedliwość – przez osąd,
męstwo przez odwagę, pozycję dzięki
działaniu, władzę dzięki opinii/reputacji.

Periander z Koryntu, syn Kypselosa,
powiedział:

Wszystko jest ćwiczeniem⁵⁷.

Spokój jest dobry; pośpiech – prowadzi na
manowce⁵⁸.

Chęć zysku jest zła⁵⁹

Demokracja jest lepsza od tyranii⁶⁰.

⁵⁷ Przekład o znaczeniu dokładnie przeciwnym do zaproponowanego przez P. Storka, J. M. van Ophuijsena i T. Dorandiego (Fortenbaugh, Schütrumpf 2000, 163) w edycji i tłumaczeniu dzieł Demetriosa z Faleronu. Zgodnie z regułami gramatycznymi podmiot ma rodzajnik, a orzecznik – nie ma. Zatem to nie „Praktyka/ćwiczenie jest wszystkim”, jak chcą ci tłumacze („Practice is everything”), ale „wszystko jest doświadczeniem/ćwiczeniem się”. Tak też rozumiał sens tej gnomy Orelli (1819, 145), wyjaśniając, że łacińskie zdanie „*studium est omnia*” oznacza, że nic nie można osiągnąć bez starania i ćwiczenia („*studio et exercitatione nihil non obtinentur*”).

⁵⁸ Gnoma w identycznym brzmieniu zachowana u Digenesa Laertiosa (I, 97); przekład I. Krońskiej: „dobrą rzeczą jest spokój, niebezpieczną porywczosć”. Nie sądzę, by „porywczosć” mieściła się w zakresie znaczeniowym rzeczownika προπέτεια – jest to raczej niefrasobliwość, nieuważna pochopność wynikająca z pośpiechu, niż gwałtowność, która kojarzy się z porywczoscią.

⁵⁹ W wersji zachowanej u Diogenesa Laertiosa (I, 97) – przynajmniej w najważniejszych rękopisach – sentencja kończy się w tym miejscu: Κέρδος αἰσχρὸν, co czyni ją bardziej zwięzłą i bardziej zrozumiałą. W decydującym rękopisie Φ znajduje się lakuna na siedem liter (zdaniem Dorandiego w edycji krytycznej, lub na 8-9 liter zdaniem wydawców Demetriosa), inne rękopisy zawierają wersję zachowaną u Stobajosa. Gdyby ostatecznie jednak przyjąć – za Hensem, jak i za P. Storkiem, J. M. van Ophuijsenem i T. Dorandim (Fortenbaugh, Schütrumpf 2000, 163) tę interpolowaną wersję za ostateczną, jej analiza interpretacyjna ulega istotnej zmianie: przymiotnik αἰσχρὸν staje się przydawką, a nie orzecznikiem, orzecznikiem natomiast staje się rzeczownik κατηγορία wraz z dopełnieniem φύσεως. „Nadmierna chęć zysku jest oskarżeniem charakteru osoby” (tak też w Fortenbaugh, Schütrumpf 2000, 163: „Desire of shameful gain is an indictment of one's nature”).

⁶⁰ Gnoma w identycznym brzmieniu zachowana u Diogenesa Laertiosa (I, 97).

Αἰ μὲν ἡδοναὶ θνηταί, αἰ δ' ἀρεταὶ
ἀθάνατοι.

Εὐτυχῶν μὲν μέτριος ἴσθι, ἀτυχῶν δὲ
φρόνιμος.

Φειδόμενον κρεῖττον ἀποθανεῖν ἢ ζῶντα
ἐνδεῖσθαι.

Σεαυτὸν ἄξιον παρασκεύαζε τῶν γονέων.

Ζῶν μὲν ἐπαινοῦ, ἀποθανῶν δὲ
μακαρίζου.

Φίλοις εὐτυχούσι καὶ ἀτυχούσιν ὁ αὐτὸς
ἴσθι.

Ὅν ἂν ἐκῶν ὁμολογήσης πονηρόν,
παράβαινε.

Λόγων ἀπορόρητων ἐκφορὰν μὴ ποιοῦ.

Λοιδороῦ ὡς ταχὺ φίλος ἐσόμενος.

Przyjemności są śmiertelne, cnoty –
nieśmiertelne⁶¹.

W szczęściu zachowaj umiar, w
nieszczęściu⁶² – rozważę.

Lepiej umrzeć żyjąc oszczędnie, niż żyć w
niedostatku.

Okazuj się godnym swoich rodziców.

Kiedy żyjesz, niech cię chwala, kiedy
umrzesz – błogosławią.

Dla przyjaciół bądź taki sam, i wtedy, gdy
im się powodzi, i kiedy nie⁶³.

Omijaj każdego, kogo według własnego
rozeznania uznasz za niegodziwego⁶⁴.

Nie dopuszczaj się zdrady tajemnic⁶⁵.

Krytykuj tak, jakbyś miał szybko zostać
przyjacielem⁶⁶.

⁶¹ Gnoma w identycznym brzmieniu zachowana u Diogenesa Laertiosa (I, 97).

⁶² Wersja zachowana u Diogenesa Laertiosa (I, 98) w miejscu ἀτυχῶν ma δυστυχῶν, co nie ma wielkiego wpływu na ogólny sens gnomy, warto jednak zaznaczyć, że gdyby brak szczęścia dawał się stopniować, to pierwszy z tych przymiotników miałby znaczenie bardziej pejoratywne i opisywał zupełny brak dobrego losu (*alpha privativum*), a drugi – jedynie zaburzenie stanu spokoju.

⁶³ Gnoma w identycznym brzmieniu zachowana u Diogenesa Laertiosa (I, 98).

⁶⁴ U Diogenesa Laertiosa (I, 98), w żywocie Periandra, w ciągu powiedzeń mądrościowych, z których część pokrywa się z redakcją Demetriosa, znajduje się sentencja: ὁ ἂν ὁμολογήσης, διατήρει. Trudno nie zauważyć identyczności tej frazy z sentencją w wersji zachowanej u Stobajosa. W przypadku wersji Diogenesa tradycja rękopiśmienna w tym wypadku nie wskazuje na jakiegokolwiek możliwe interpolacje czy wątpliwości (Dorandi 2013, 130). Tradycja z kolei rękopiśmienna Stobajosa w odniesieniu do tego wersu wykazuje wiele wariantów (Hense 1894, 124), pominięć, redakcji i wersji – najpewniej więc to ta u Stobajosa jest uszkodzona. Sentencja zachowana u Diogenesa oznacza (według przekładu I. Krońskiej): „co raz obiecałeś, tego dotrzyмай”. Nie jestem przekonany do trafności tego przekładu, ponieważ w gnomie chodzi raczej o trzymanie się raz wyrażonej opinii, co do której zapadła zgodność z kimś innym – niekoniecznie musi tu chodzić o obietnicę: jeśli przyznałeś komuś rację, zgodziłeś się z kimś co do jakiejś kwestii, to nie zmieniaj zdania.

⁶⁵ Tak przełożona gnoma nabiera ogólnego charakteru, jednak jej pierwotny kontekst mógł być związany z tajemnicą kultu misteryjnego, np. misteriów eleuzyńskich, gdzie oznaczałaby przestrożę przed ujawnieniem słów związanych z wtajemniczeniem (zob. K. Bielawski 2016). W tym religijnym kontekście istotne jest dla słowa *aporrheton* to, że jego wyjawienie jest prawnie ścigane, ale także to, że treść tajemnicy misteryjnej jest niewypowiadalna, tzn. próba wyrażenia jej słowami i tak zawsze pozostanie nieskuteczna. Literalny przekład musiałby brzmieć: „nawet nie myśl o wynoszeniu na zewnątrz słów niewypowiadalnych”. Jednak wydźwięk religijny i związki z tajemnicą misteriów nie są w tym przypadku uzasadnione jako jedynie dopuszczalne, ponieważ *aporrheton* mogło dotyczyć też tajemnicy państwowej lub jakiegokolwiek innego sekretu.

⁶⁶ Gnoma niejasna – w rękopisach panuje niepewność zarówno co do tego, czy jest to forma czasownikowa (*imper, med.-pass.* od λοιδορέω), czy też rzeczownikowa (*gen. sing.* od λοιδορος), jak również – w przypadku tej drugiej możliwości, co do wygłosu fleksyjnego: λοιδοροῦ czy λοιδορεί (*imperativus* aktywny czy medio-

Τοῖς μὲν νόμοις παλαιοῖς χρῶ, τοῖς δ' ὄψοις προσφάτοις.

Μὴ μόνον τοὺς ἀμαρτάνοντας κόλαζε, ἀλλὰ καὶ τοὺς μέλλοντας κώλυε.

Δυστυχῶν κρύπτε, ἵνα μὴ τοὺς ἐχθροὺς εὐφράνης.

Σωσιάδου τῶν ἑπτὰ σοφῶν ὑποθήκαι.

Ἔπου θεῶ.

Νόμῳ πείθου.

Prawa powinny być stare, a posiłki świeże.

Nie tylko wymierzaj karę tym, którzy źle postępują, ale napominaj też tych, co zamierzają to zrobić⁶⁷.

Ukrywaj swoje niepowodzenia⁶⁸, by nie dostarczać radości swym wrogom.

Sentencje Siedmiu Mędrców [według] Sosiadesa⁶⁹.

Podążaj za bogiem.

Bądź posłuszny prawu.

pasywny?). Najwyraźniej interpretacja sentencji nastęrczała problemów, co pozostało do dzisiaj. Niezależnie od tego, jaką formę by przyjął, sensy pozostają wątpliwe. Niewątpliwie odnosi się ona do relacji, która rokuje – w krótkim czasie (ταχύ) ma ona szansę (ἐσόμενος) stać się relacją przyjacielską (φίλος); druga część sentencji nie budzi większych wątpliwości. Problematiczna jest pierwsza – niezależnie od tego, jakie lekcje z edycji krytycznych przyjął za słuszne, pole znaczeń w tej pierwszej partii odnosi się do kategorii zdecydowanie pejoratywnych – uskarżania się, lżenia, złorzeczenia, rzucania obelg, besztania – wszystkie one mieszczą się w polu semantycznym pierwiastka λοιδορ-. Tak też rozumiał tę sentencję (z lekcją imperiów czynnego, nie biernego: λοιδόρει) Orelli (1819, 145): „*ita convivare, ut brevi amicus futurus*” – „obelgami rzucaj w taki sposób, jak byś miał rychło zostać przyjacielem”. Wynikałoby z tego, że sentencja dotyczy granic ostrego, konfrontacyjnego czy obraźliwego języka w relacjach i sugeruje, że na wszelki wypadek nie należy przekraczać granicy, poza którą pozostaje już tylko nieodwracalna wrogość.

⁶⁷ W wersji Diogenesa Laertiosa (I, 98) sentencja z jednym tylko orzeczeniem (κόλαζε) i wezwaniem do karaniania jednych i drugich: μὴ μόνον τοὺς ἀμαρτάνοντας, ἀλλὰ καὶ τοὺς μέλλοντας κόλαζε (w przekładzie I. Krońskiej: „karaj nie tylko tych, którzy popełnili występki, lecz również tych, którzy dopiero się noszą z tym zamiarem”).

⁶⁸ Wersje rękopiśmienne zawierają – jak niejednokrotnie powyżej w podobnych kontekstach – wariantywnie δυστυχέω lub ἀτυχέω (Hense 1894, 125).

⁶⁹ Kompletny przekład sentencji w wersji Sosiadesa wraz z komentarzem mojego autorstwa został opublikowany w książce *Delficki trójnóg. Sentencje delfickie. Opracowanie, przekład, komentarz*, Kraków-Bergamo 2017 (s. 87-434). Poniżej zamieszczam przekład idący za tym wydaniem; jeśli dokonuję zmian, to zaznaczam to w przypisie. Komentarze ograniczam do minimum, odsyłając życzliwego czytelnika do monografii (podaję tylko stronę komentarza bez odwołania bibliograficznego). W tym miejscu pragnę podziękować prof. Włodzimierzowi Appelowi za recenzję mojej książki zamieszczonej w Podziękowanie moje dotyczy: 1. ofiary cennego czasu straconego na czynność niesatysfakcjonującą i odrażającą; 2. zapewnienia, że Pan Profesor z pewnością nie należy do grona adresatów tej książki; 3. kilku, bardzo nielicznych, korekt merytorycznych w zakresie przekładu poszczególnych sentencji, które z odniesieniem do PT Korektora w przypisach poniżej wskazuję. Z wymową całości tego dokumentu nie zgadzam się w stopniu, który uniemożliwia polemikę, a jego styl uważam za niedopuszczalny w akademickiej retoryce. Całkowicie zgadzam się z konkluzją Autora: *sapienti sat* – i dotyczy to także czytelników recenzji i ich opinii o jej Autorze. Moralizatorów wskazujących, że nie należy się uchylać przed „merytoryczną” polemiką, poproszę o prawo do własnej oceny poziomu debaty, do poziomu której nie wolno się zniżać.

Θεοὺς σέβου.

Γονεῖς αἰδοῦ.

Ἦττῶ ὑπὸ δικαίου.

Γνῶθι μαθῶν.

Ἄκούσας νόει.

Σαυτὸν ἴσθι.

Γαμεῖν μέλλε.

Καιρὸν γνῶθι.

Φρόνει θνητά.

Ξένος ὦν ἴσθι.

Ἔστιαν τίμα.

Ἄρχε σεαυτοῦ.

Φίλοις βοήθει.

Θυμοῦ κράτει.

Φρόνησιν ἄσκει.

Πρόνοϊαν τίμα.

Ὅρκῳ μὴ χρῶ.

Φιλίαν ἀγάπα.

Παιδείας ἀντέχου.

Δόξαν δίωκε.

Σοφίαν ζήλου.

Szanuj bogów.

Nie zawstydzaj rodziców⁷⁰.

Ustępuj przed tym, co sprawiedliwe⁷¹.

Zrozum to, czego się nauczyłeś.

Myśl po wysłuchaniu.

Znaj siebie.

Zwlekaj z ożenkiem⁷².

Znaj właściwy czas.

Mądrze rozmyślaj nad tym, co śmiertelne.

Wiedz, że jesteś gościem.

Szanuj domowe ognisko.

Panuj nad sobą.

Pomagaj przyjaciołom.

Panuj nad gniewem.

Ćwicz rozsądek.

Szanuj przezorność.

Nie przysięgaj.

Miłuj przyjaźń.

Trwaj przy *paidei*⁷³.

Zabiegaj o sławę⁷⁴.

Gorliwie zabiegaj o mądrość.

⁷⁰ Pierwotnie (Bielawski 2017, 99) przekład ten brzmiał: „Szanuj (= nie zawstydzaj) rodziców”, co wynika z faktu, że w przypadku dwóch sąsiadujących sentencji kategoria szacunku jest po grecku wyrażona inaczej, i w tym drugim przypadku – αἰδέομαι – pojęcie zawstyżenia i postulat jego unikania w relacji z rodzicami są kluczowe.

⁷¹ Ewentualnie: „Ulegaj sprawiedliwemu” (zob. komentarz 103).

⁷² Lub: „Dąż do ożenku” – obydwie, przeciwne sobie sensy są możliwe, zob. komentarz (111). Część tradycji rękopiśmiennej i część wydawców przekazuje inną wersję, w której należy łączyć tę sentencję z następną w brzmieniu: γαμεῖν μελλῶν, καιρὸν γνῶθι (tak Orelli 1819, 152; zob. Hansen 1894, 125; Stanjek 1891, 120), co przechylałoby szalę na rzecz znaczenia „dążyć do małżeństwa”: „kiedy planujesz ożenek, wybierz właściwy moment”.

⁷³ Słowo *paideia* jest kluczowe nie tylko dla tej i kilku innych sentencji w zbiorze Stobajosa, ale przede wszystkim dla całości jego dzieła. W księdze Suda (s.v. Ἰωάννης) znajduje się adnotacja, według której dzieło Stobajosa jest „bardzo zacne i zawiera całą *paideię*” (ἐνάρετα πάντα καὶ γέμοντα πάσης παιδεύσεως). W przypadku tej sentencji postulowałem (komentarz 141-143) pozostawienie terminu *paideia* bez przekładu, uznając, że jest ono nieprzekładalne, a każdy wariant dostępnych translacji byłby redukcjonistyczny. Gdyby silić się – mimo wszystko na przekład – najlepszy byłyby znaczenia jak najbardziej pojemne: „trwaj przy człowieczeństwie/kulturze”.

⁷⁴ W komentarzu (145) dopuszczam jeszcze wariant przekładu: „Podążaj za sławą”.

Καλὸν εὖ λέγε.
Ψέγε μηδένα.
Ἐπαίνει ἀρετῆν.
Πρᾶττε δίκαια.
Φίλοις εὐνόει.
Ἐχθροὺς ἀμύνου.
Εὐγένειαν ἄσκει.
Κακίας ἀπέχου.
Κοινὸς γίνου.
Ἴδια φύλαττε.
Ἄλλοτρίων ἀπέχου.
Ἄκουε πάντα.
Εὐφημος ἴσθι.
Φίλῳ χαρίζου.
Μηδὲν ἄγαν.
Χρόνου φείδου.
Ὅρα τὸ μέλλον.
Ὑβριν μίσει.
Ἰκέτας αἰδοῦ.
Πᾶσιν ἀρμόζου.
Υἱοὺς παίδευε.
Ἐχῶν χαρίζου.
Δόλον φοβοῦ.
Εὐλόγει πάντας.
Φιλόσοφος γίνου.
Ὅσια κρῖνε.
Γνοὺς πρᾶττε.
Φόνου ἀπέχου.
Εὐχου δυνατά.
Σοφοῖς χρῶ.
ἦθος δοκίμαζε.
Λαβῶν ἀπόδος.

Dobrze mów o tym, co piękne.
Nikogo nie obwiniaj.
Wysławiaj męstwo.
Czyń to, co sprawiedliwe.
Bądź życzliwy dla przyjaciół.
Trzymaj się z dala od wrogów.
Praktykuj szlachetność.
Trzymaj się z dala od zepsucia.
Bądź uprzejmy.
Pilnuj swego.
Trzymaj się z dala od cudzego.
Wysłuchuj się we wszystko.
Zachowuj zbożne milczenie.
Raduj przyjaciela.
Nic nad miarę.
Oszczędzaj czas.
Patrz na to, co nadchodzi.
Miej pychę w nienawiści.
Szanuj błagalników.
Żyj w zgodzie ze wszystkimi.
Wychowuj synów.
Jeśli masz, dawaj.
Bój się podstępny.
Mów dobrze o wszystkich.
Stawaj się filozofem.
Wybieraj to, co święte.
Postępuj ze zrozumieniem.
Trzymaj się z dala od zbrodni.
Módl się o to, co możliwe.
Przebywaj z mądrymi.
Sprawdzaj charakter.
Jeśli wzięłeś – oddaj.

Ἐφορῶ μηδένα.

Τέχνη χρῶ.

Ὅ μέλλεις, δός.

Εὐεργεσίας τίμα.

Φθόνει μηδενί.

Φυλακῆ πρόσεχε.

Ἐλπίδα αἶνει.

Διαβολὴν μίσει.

Δικαίως κτῶ.

Ἄγαθούς τίμα.

Κριτὴν γνῶθι.

Γάμους κράτει.

Τύχην νόμιζε.

Ἐγγύην φεῦγε.

Ἄπλῶς διαλέγου.

Ὅμοίοις χρῶ.

Δαπανῶν ἄρχου.

Κτώμενος ἦδου.

Αἰσχύνην σέβου.

Χάριν ἐκτέλει.

Εὐτυχίαν εὖχου.

Τύχην στέργε.

Ἀκούων ὄρα.

Ἐργάζου κτητά.

Ἐριν μίσει.

Ὅνειδος ἔχθαιρε.

Γλῶτταν ἴσχε.

Ἐβριν ἀμύνου.

Κρίνε δίκαια.

Χρῶ χρήμασιν.

Ἄδωροδόκητος δικάζε.

Αἰτιῶ παρόντα.

Na nikogo nie patrz podejrzliwie.

Posługuj się umiejętnością.

Daj to, co zamierzasz dać.

Szanuj dobroczynność.

Nikommu nie zazdrość.

Miej się na baczności.

Wychwalaj nadzieję.

Miej w nienawiści oszczerstwo.

Nabywaj uczciwie.

Czczij dobrych.

Znaj sędziego.

Panuj nad zaślubinami.

Uznawaj los.

Unikaj poręki.

Rozmawiaj prosto.

Przestawaj z podobnymi sobie.

Panuj nad wydatkami.

Ciesz się tym, co nabywasz.

Szanuj wstydlivość.

Spełniaj wzajemność.

Módl się o szczęście.

Kochaj los.

Patrz, kiedy słuchasz.

Trudź się nad tym, co możesz zdobyć.

Miej w nienawiści niezgodę.

Szkalowanie miej w nienawiści.

Trzymaj język na wodzy.

Trzymaj się z dala od pychy.

Wybieraj to, co sprawiedliwe.

Używaj pieniędzy.

Wydawaj sąd nieprzekupnie.

Nie oskarżaj za plecami.

Λέγε εἰδώς.
Βίας μὴ ἔχου.
Ἄλύπως βίου.
Ὅμιλει πράως.
Πέρασ ἐπιτέλει μὴ ἀποδειλιῶν.
Φιλοφρόνει πᾶσιν.
Υἱοῖς μὴ καταρῶ.
Γυναικὸς ἄρχε.
Σεαυτὸν εὖ ποίει.
Εὐπροσήγορος γίνου.
Ἄποκρίνου ἐν καιρῶ.
Πόνει μετ' εὐκλείας.
Πρᾶττε ἀμετανοήτως.
Ἄμαρτάνων μετανόει.
Ὁφθαλμοῦ κράτει.
Βουλεύου χρόνῳ.
Πρᾶττε συντόμως.
Φιλίαν φύλαττε.
Εὐγνώμων γίνου.
Ὅμόνοιαν δίωκε.
Ἄρῶρητον κρύπτει.

Τὸ κρατοῦν φοβοῦ.
Τὸ συμφέρον θηρῶ.
Καιρὸν προσδέχου.
Ἐχθρας διάλυε.
Γῆρας προσδέχου.
Ἐπὶ ῥώμῃ μὴ καυχῶ.
Εὐφημίαν ἄσκει.
Ἄπέχθειαν φεῦγε.
Πλούτει δικαίως.
Δόξαν μὴ λείπε.

Mów [tylko] jeśli wiesz.
Nie uciekaj się do przemocy.
Żyj bez trosk.
Wobec ludzi postępuj łagodnie.
Dąż do celu bez drżenia.
Bądź życzliwy dla wszystkich.
Nie przeklinaj swych synów.
Miej władzę nad żoną.
Postępuj dobrze względem siebie.
Bądź przystępny.
Odpowiadaj w porę.
Trudź się w dobrej sławie.
Działaj bez żalu.
Jeśli się mylisz, zmieniaj zdanie.
Panuj nad wzrokiem.
Pytaj czas o radę.
Działaj zdecydowanie.
Strzeż przyjaźni.
Bądź rozsądny.
Zabiegaj o zgodę.
To, co niewypowiadalne, zachowuj w tajemnicy.

Bój się władzy.
Poluj na dobre okazje.
Chwytaj okazję.
Poniechaj wrogości.
Wyczekuj starości.
Nie chwal się siłą.
Praktykuj zbożne milczenie.
Wystrzegaj się nienawiści.
Bogać się uczciwie.
Nie porzucaj chwały.

Κακίαν μίσει.

Κινδύνευε φρονίμως.

Μανθάνων μὴ κάμνε.

Φειδόμενος μὴ λείπε.

Χρησμούς θαύμαζε.

Οὐς τρέφεις, ἀγάπα.

Ἄπόντι μὴ μάχου.

Πρεσβύτερον αἰδοῦ.

Νεώτερον δίδασκε.

Πλούτῳ ἀπίστει.

Σεαυτὸν αἰδοῦ.

Μὴ ἄρχε ὑβρίζειν.

Προγόνους στεφάνου.

Θνήσκε ὑπὲρ πατρίδος.

Τῷ βίῳ μὴ ἄχθου.

Ἐπὶ νεκρῷ μὴ γέλα.

Ἄτυχοῦντι συνάχθου.

Χαρίζου ἀβλαβῶς.

Μὴ ἐπὶ παντὶ λυποῦ.

Ἐξ εὐγενῶν γέννα.

Ἐπαγγέλλου μηδενί.

Φθιμένους μὴ ἀδίκει.

Εὖ πάσχε ὡς θνητός.

Τύχη μὴ πίστευε.

Παῖς ὢν κόσμιος ἴσθι, ἡβῶν ἐγκρατής,
μέσος δίκαιος, πρεσβύτης εὐλογος, τελευτῶν
ἄλυπος.

Miej w nienawiści zepsucie.

Narażaj się roztropnie.

Nie męcz się nauką.

Nie ustawaj w łaskawości.

Podziwiaj słowa wyroczeni.

Miłuj tych, których karmisz.

Nie walcz z nieobecny.

Szanuj starszego.

Młodsze naucaj.

Nie ufaj bogactwu.

Szanuj siebie samego.

Nie wszczynaj zniewagi.

Przodków czcij wieńcami.

Umieraj za ojczyznę.

Niech cię życie nie przygniata.

Nie śmieję się nad zmarłym.

Płacz razem z nieszczęśliwym.

Obdarowuj bez szkody.

Nie zamartwiaj się wszystkim.

Dzieci płódź ze szlachetnymi.

Nikomui nie składaj obietnic.

Zmarłym nie złorzecz.

Ciesz się, żeś śmiertelny.

Nie wierz losowi.

Jako dziecko bądź grzeczny, jako
młodzieniec – opanowany, w sile wieku⁷⁵ –
sprawiedliwy, jako starzec – rozsądny, wobec
śmierci – beztroski.

⁷⁵ W wersji wcześniejszej – „w wieku średnim” (431).

Ἡρακλείτου (Heraclit. Eph. fr. XVIII Byw.).

Ὀκόσων λόγους ἤκουσα, οὐδεις ἀφικνέεται ἐς τοῦτο, ὥστε γινώσκειν ὅτι σοφόν ἐστι πάντων κεχωρισμένον.

(Heraclit. fr. CIX)

Κρύπτειν ἀμαθίην κρέσσον ἢ ἐς τὸ μέσον φέρειν.

(Heraclit. fr. CIV)

Ἀνθρώποισι γίνεσθαι ὀκόσα θέλουσιν, οὐκ ἄμεινον.

(Heraclit. fr. CIV)

Νοῦσος υἰγιεῖν ἐποίησεν ἡδὺ καὶ ἀγαθόν, λιμὸς κόρον, κάματος ἀνάπαυσιν.

(Heraclit. fr. CVII)

Heraklita (Heraklit, fr. 18⁷⁶):

Spośród tych, których słów słuchałem, żaden nie dochodzi do tego, aby zrozumieć, że to co mądre, jest różne od wszystkiego⁷⁷.

Heraklit, fr 109⁷⁸:

Lepiej ukrywać nieuctwo⁷⁹, niż wywlekać [ją] na widok publiczny⁸⁰.

Heraklit, fr. 104⁸¹:

Nie jest dla ludzi rzeczą lepszą, by spełniało się to, czego chcą.

Heraklit, fr. 104⁸²:

Choroba uczyniła zdrowie słodkim i dobrym, głód – sytość, zmęczenie – odpoczynek.

⁷⁶ Jest to fragment B 108 w numeracji Kranza. Hense podaje w swoim wydaniu Stobajosa numerację fragmentów Heraklita z oksfordzkiego wydania I. Bywatera (*Heracliti Ephesii Reliquiae* recensuit I. Bywater, Oxonii 1877), mógł też korzystać z wydania: P.G.T. White'a (*The fragments of the work of Heraclitus of Ephesus on nature; translated from the Greek text of Bywater, with an introduction historical and critical*, Baltimore 1889) normatywna edycja Dielsa ukazała się pierwszy raz dopiero w roku 1903 (*Die Fragmente der Vorsokratiker Griechisch und Deutsch* von Hermann Diels, Berlin 1903).

⁷⁷ Dosł. „od wszystkiego oddzielone” – tak tłumaczy Mrówka (2004, 297 wraz z komentarzem 299). Przekład Zaborowskiego i Lif-Perkowskiej (1996, 15): „Spośród tych, których słów słuchałem, żaden nie doszedł do tego, że mądrość jest poza wszystkim”.

⁷⁸ Fragment zachowany u Stobajosa w takiej postaci, która nieznacznie różni się od przyjętej za normatywną przez Kranza, a zachowaną u Plutarcha (*Quaest. Conviv.* III, 1, 644f): ἀμαθίην γὰρ ἄμεινον, ὥς φησι Ἡράκλειτος, κρύπτειν. W wersji Plutarcha nie ma również drugiej części zdania porównawczego.

⁷⁹ Ἀμαθία – niewiedza, ignorancja, głupota, nieuctwo lub brak doświadczenia.

⁸⁰ Fraza ἐς τὸ μέσον φέρειν w takim właśnie znaczeniu zob. Demostenes 18 (*de corona*), 139 i Herodot 4, 97.

⁸¹ W edycji Dielsa B 110.

⁸² W edycji Dielsa B 111.

Σωφρονεῖν⁷ ἀρετὴ μεγίστη· καὶ σοφίη
ἀληθῆα λέγειν καὶ ποιεῖν κατὰ φύσιν
ἐπαῖοντας.

(Heraclit. fr. XCI)

Ἐυνόν ἐστι πᾶσι τὸ φρονέειν. ξὺν νόῳ
λέγοντας ἰσχυρίζεσθαι χρὴ τῷ ξυνῶ πάντων,
ὅκως περ νόμῳ πόλις καὶ πολὺ ἰσχυροτέρως.
τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι
ὑπὸ ἐνὸς τοῦ θεοῦ· κρατεῖ γὰρ τοσοῦτον
ὀκόσον ἐθέλει καὶ ἐξαρκέει πᾶσι καὶ
περιγίνεται.

Σωκράτους.

Heraklit, fr. 107⁸³:

Rozsądnie myśleć jest najwyższą
doskonałością, a mądrością jest mówić prawdę
i postępować ze zrozumieniem zgodnie z
naturą⁸⁴.

Heraklit, fr. 91⁸⁵:

Myślenie jest wszystkim wspólne. Ci, którzy
przemawiają z namysłem powinni opierać się
na tym, co wspólne wszystkim, tak jak przecież
miasto [opiera się] na prawie, a nawet o wiele
mocniej. Wszystkie ludzkie prawa są karmione
jednym boskim; bo przecież władza ono tyle, ile
chce i wystarcza wszystkim, i jest ponad.

⁷ W edycjach pojawiają się dwie wersje: σωφρονεῖν i φρονεῖν. Hense podaje informację, że przyjmuje lekcję σωφρονεῖν za Meinekem (σωφρονέειν *scribi iussit Meineke*), tę samą lekcję podaje Bywater bez żadnych komentarzy, jakkolwiek wstawia całość sentencji w *crucis*. Diels natomiast daje τὸ φρονεῖν, za czym idzie Colli (1992, 32 oraz 139), jednak pozostawia formę bez rodzajnika – φρονεῖν. K. Mrówka (2004, 306) w swoim komentarzu postuluje przywrócenie formy σωφρονεῖν nie podając jednak żadnej wiarygodnej argumentacji poza odwołaniem się do fragmentu 116, gdzie σωφρονεῖν również się pojawia; argumentacja dotycząca związku σωφρονεῖν z ἀρετὴ nie jest przekonująca, podobnie jak domaganie się konsekwencji zapisu bezokoliczników z rodzajnikami. Argumentów na rzecz jednej z tych dwóch lekcji należy szukać w różnicy znaczeniowej tych dwóch czasowników i koherencji wybranego wariantu z myślą całej sentencji i ogólnie myślą Heraklita. Czasownik σωφρονεῖν zdecydowanie silniej wyraża treści związane z rozsądkiem opartym na samokontroli i opanowaniu niż φρονεῖν, które prymarnie oznacza jednak po prostu „myśleć”, „pojmować”, „być rozsądnym”, co zdecydowanie przeważa szalę na rzecz pierwszego z nich. Potwierdza to także początek kolejnej myśli Heraklita, oznaczonej przez Hensego za Bywaterem numerem 91 (u Dielsa B 113), która głosi, że wszystkim wspólne, powszechne jest τὸ φρονεῖν – myślenie; bycie rozważnym i myślenie rozsądne z pewnością wszystkim wspólne niestety nie jest.

⁸³ W wydaniu Dielsa B 112.

⁸⁴ Fraza z ostatniej części zdania – ποιεῖν κατὰ φύσιν ἐπαῖοντας – jest trudna do przełożenia: zawiera trzy elementy: działanie (ποιεῖν), zgodę z naturą (κατὰ φύσιν) oraz rozumienie lub czucie (ἐπαῖοντας). Przekład Mrówki (2004, 306) – „działać, w zgodzie z naturą rozumiejąc” – jest bardzo niezręczny, a przekład Zaborowskiego i Lif-Perkowskiej (1996, 13) – „czynić rzeczy, prawdziwie zgodnie z ich naturą” – w ogóle ἐπαῖοντας gubi.

⁸⁵ W wydaniu Dielsa i późniejszych fragment ten jest podzielony na dwie odrębne części: B113 i B 114. Pierwsze zdanie tego fragmentu z edycji Hensego stanowi odrębny fragment (113).

Ψυχῆς ἐστὶ λόγος ἑαυτὸν αὐξων. ἐν τῷ βίῳ καθάπερ ἐν δράματι χρῆν τὰ πρῶτα λέγειν οὐ τὸν πλουσιώτατον ἀλλὰ τὸν φρονημώτατον.

Καλὸν ἐπὶ μὲν τῆς ἐστίας φαίνεσθαι τὸ πῦρ λαμπρόν, ἐπὶ δὲ τῆς εὐτυχίας τὸν νοῦν.

Δεῖ ὥσπερ <ἐξ> εὐνομουμένης πόλεως φυγαδεύειν στασιαστὴν ἄνθρωπον, οὕτως ἐκ τῆς σωθησομένης ψυχῆς τὸν πρὸς τὰ φαῦλα κεκλικότα νοῦν⁸.

Πλάτωνος ἐκ Γοργίου (p. 448 C).

Sokratesa⁸⁶:

Dusza ma logos, który sam się powiększa⁸⁷.

W życiu, tak jak w dramacie⁸⁸ trzeba mówić rzeczy najważniejsze, nie ze względu na to, co najbardziej zyskowne, ale ze względu na to, co najbardziej rozsądne.

Piękną rzeczą jest, gdy w ognisku świeci jasny płomień, a w niepowodzeniu – rozum⁸⁹.

Tak jak z miasta rządzącego się dobrymi prawami trzeba wypędzić człowieka, który wznieca niepokoje, tak samo z ocalonej duszy – myśl, która nakłania do miernoty.

⁸ Passus błędnie przypisany Sokratesowi, zachowany wśród fragmentów mów Izokratesa: Δεῖ, ὥσπερ ἐξ εὐνομουμένης πόλεως φυγαδεύειν στασιαστὴν ἄνθρωπον, οὕτως ἐκ τῆς ψυχῆς τὸν πρὸς τὰ φαῦλα κεκλικότα λογισμόν (Maksym Wyznawca, vol. 91, p. 981; Antonius Melissa, I, 44, vol. 136, p. 972.). Zapewne interpolacja pierwszych wydawców. Rękopisy nie notują tego fragmentu.

⁸⁶ Wszystkie trzy poniższe akapity G. Giannatoni zamieścił w zbiorze sokratyków (Giannatoni 1990, vol. I, 110, vol. II, 101-102) kolejno pod numerami 1C 212, 1C 213, 1C 2014 bez żadnego komentarza. Z wyjątkiem pierwszego zdania (zob. przypis następny poniżej) wszystkie poniższe sentencje nie dają się zlokalizować i nie występują nigdzie indziej poza Stobajosem.

⁸⁷ Zdanie to, u Stobajosa przypisane Sokratesowi, jest uznawane za dalszy ciąg cytatów z Heraklita. W wydaniu Bywatera jeszcze nie występuje. Pojawia się dopiero w wydaniu Dielsa pod numerem B 115. W wydaniu Kahna (1979) zaś jest pod numerem 101 (s. 74-75). Komentarz Kahna na s. 237 z ostrożnością podaje w wątpliwość autentyczność fragmentu na podstawie niewystarczających danych językowych (s. 237: „Unfortunately, the language is not distinctive enough to guarantee authenticity; and the textual attestation is weak”). Zagorzałym krytykiem autentyczności fragmentu jest Markovich (1967, 569). Ten wydawca postawił sobie pytanie (570), dlaczego Stobajos przypisał to zdanie Sokratesowi i odpowiedział następująco: „The reason for Stobaeus to attribute the saying to Socrates might consist in that he took λόγος to mean ‘reason’: cf. such dicta as e. g. Stob. IV, 39,19 Σωκράτης ἐρωτηθεὶς τίνες εὐδαίμονες, εἰπεν οἷς καὶ φρένες ἀγαθοὶ καὶ λόγος πρόσεστιν.”

⁸⁸ Porównanie życia do dramatu scenicznego, z użyciem dokładnie tej samej formuły porównawczej (καθάπερ ἐν δράματι), stosuje też Plutarch w żywocie Katona Młodszego 25, 1. U Plutarcha kontekstem dla tego porównania jest małżeństwo Katona z Marcją – jest to zdaniem Plutarcha – ta część życia Katona, która, „zupełnie jak w dramacie”, wzbudziła wiele kontrowersji i które trudno wyjaśnić. W tym wypadku, scenicznym odniesieniem porównania jest zapewne komedia nowa z małżeńskimi intrygami. U Stobajosa, w zdaniu przypisywanym Sokratesowi, kontekst ten jest zdecydowanie poważny i najpewniej nawiązuje do dramatu klasycznego.

⁸⁹ Gnoma przedrukowana w zbiorze sentencji Maksyma Wyznawcy (PG 91, 43). Niezachowana we wszystkich najważniejszych rękopisach Stobajosa – może być interpolacją Gesnera.

Πολλὰ τέχνηαι ἐν ἀνθρώποις εἰσὶν ἐκ τῶν ἐμπειριῶν, ἐμπείρως εὐρημέναι. ἐμπειρία μὲν γὰρ ποιεῖ τὸν αἰῶνα ἡμῶν πορευέσθαι κατὰ τέχνην, ἀπειρία δὲ κατὰ τύχην. ἐκάστων δὲ τούτων μεταλαμβάνουσιν ἄλλοι ἄλλων ἄλλως, τῶν δὲ ἀρίστων οἱ ἄριστοι.

Τοῦ αὐτοῦ <ἐκ τοῦ> Σοφιστοῦ (p. 232 E).

Σὺ δὴ πρὸς θεῶν, ὦ παῖ, δυνατὸν ἡγή τοῦτο; τάχα γὰρ <ἂν> ὑμεῖς μὲν ὀξύτερον οἱ νέοι πρὸς αὐτὸ βλέποιτε, ἡμεῖς δὲ ἀμβλύτερον. — Τὸ ποῖον, καὶ πρὸς τί μάλιστα λέγεις; οὐ γὰρ πῶ κατανοῶ τὸ νῦν ἐρωτώμενον. — Εἰ πάντα ἐπίστασθαι τινα ἀνθρώπων ἐστι δυνατὸν. — Μακάριον μὲν τὰν ἡμῶν, ὦ ξένε, ἦν τὸ γένος.

Platona z *Gorgiasza* 448 C⁹⁰:

Wiele jest u ludzi umiejętności⁹¹, które płyną z doświadczeń, doświadczalnie odkrytych. Bo doświadczenie sprawia, że nasze życie toczy się zgodnie ze [nabytą] umiejętnością, natomiast brak doświadczenia – wedle przypadku. W każdej z nich różni ludzie w różny sposób mają udział, ale w najlepszych z nich – tylko ci najlepsi⁹².

Tego samego, z *Sofisty* 232 E⁹³:

A ty, chłopcze, na bogów, czy uważasz to za możliwe? Bo może wy, młodzi, patrzycie na to wyraźniej, a my – mętniej? — Ale co, i do czego właściwie nawiązujesz? Bo właściwie jakoś nie rozumiem tego postawionego teraz pytania. — Czy to możliwe, żeby jakiś człowiek to wszystko wiedział? Szczęśliwy byłby, o Gościu, to rodzaj⁹⁴.

⁹⁰ Przekład własny KB.

⁹¹ Przekład słowa τέχνη pozostawiam tutaj w jego podstawowym znaczeniu, związanym z umiejętnością, nabytą i wydoskonaloną w procesie długiej praktyki, które – wtórnie – zadomowiło się jako odpowiednik rzeczownika „sztuka” – dziś jednak tego pierwotnego kontekstu wydoskonalonej umiejętności pozbawionego.

⁹² Przekład W. Witwickiego: „[Mój Chajrefoncie;] wiele jest sztuk na świecie, które ludziom doświadczenie doświadczalnie odkryć pozwoliło. Bo doświadczenie sprawia, że nasz żywot słucha zawsze sztuki głosu; niedoświadczenie nas rzuca na igraszkę losu. A każdej z tych sztuk inny zwykł się imać inaczej. A co najlepszej ten, kto sam najlepszy.”

Jest zagadką hermeneutyczną i problemem badawczym, jaką funkcje mają pełnić dwa powyższe cytaty z Platona w strukturze dyskursu Stobajosa – nie należą one już do obszernego passusu zwierającego sentencje przywołane według kryterium genologicznego, a nie tematycznego. Pierwszy z nich dotyczy roli doświadczenia w doskonaleniu określonych umiejętności i wyznacza kategorię „najdoskonalszych” (ἄριστοι), drugi – możliwości osiągnięcia doskonałości we wszystkich dziedzinach wiedzy.

⁹³ Przekład W. Witwickiego (wg wydania: Platon, *Sofista, Polityk*, przekł. W. Witwicki, Kety 2002 s. 29): „Gość: A ty, chłopcze, na bogów, czy ty myślisz, że to jest rzecz możliwa? Bo może być, że wy, młodzi, wyraźnie to widzicie, a my patrzymy mętniej.

Teajtet: Ale o co chodzi i co właściwie masz na myśli? Bo jeszcze jakoś nie rozumiem tego pytania teraz.

Gość: Czy to jest możliwe, żeby jakiś człowiek wiedział to wszystko.

Teajtet: Szczęśliwy byłby wtedy, Gościu, nasz rodzaj.”

⁹⁴ Passus ten pochodzi z tej części rozmowy Teajteta z Gościem z Elei, któremu „bliskie są koła związane z Parmenidesem i Zenonem” i który jest przedstawiony w pierwszym zdaniu dialogu jako „wielki miłośnik wiedzy” (Sofista 216a); dotyczy ona umiejętności prowadzenia sporów na dowolny temat przez sofistów,

Σωκράτους. Οὔτε ἵππῳ χωρὶς χαλινῶ οὔτε πλούτῳ χωρὶς λογισμοῦ δυνατὸν ἀσφαλῶς χρήσασθαι.	Sokratesa: Nie można bezpiecznie posługiwać się ani koniem bez uzdy, ani bogactwem bez rozumu ⁹⁵ .
Ὁ βίος ὥσπερ ὄργανον ἀνέσει καὶ ἐπιτάσει ἀρμοστώμενος ἡδίων γίνεται.	Życie staje się słodsze, kiedy jest jak instrument dobrze strojony dzięki dokręcaniu i luzowaniu [strun] ⁹⁶ .
Τὸν λιβανωτὸν τοῖς θεοῖς, τὸν δὲ ἔπαινον τοῖς ἀγαθοῖς ἀπονέμειν δεῖ.	Bogom należy się ⁹⁷ kadzidło ⁹⁸ , a ludziom szlachetnym – uznanie.
Ἐπαινεῖν χρὴ τὸ κατὰ τέχνην γινόμενον.	Trzeba chwalić to, co dokonane zgodnie ze sztuką.

innymi słowy możliwości posiadania kompetencji do dyskusji na każdy dowolny temat, niezależnie od kwalifikacji. Prowadzi to do konkluzji – wyrażonej też w Gorgiaszu (459a-c) – że mówca nie musi znać się na przedmiocie rozmowy, a jedynie znać metody poprawnego przekonywania i tym samym wydawać się bardziej przekonujący niż ten, kto się na temacie zna – przynajmniej tym, którzy nie znają się na rzeczy. Por. przypis 34 (s. 29) w cytowanym powyżej (przypis 77) wydaniu przekładu dialogu.

⁹⁵ W księdze 4, 31d, 122, 2 Stobajos przywołuje podobną gnomę, którą przypisuje Pitagorasowi: Πυθαγόρου. Οὔτε ἵππον χωρὶς χαλινῶ οὔτε πλοῦτον δίχα φρονήσεως δυνατὸν κρατεῖσθαι – „Pitagorasa: Nie można zapanować nad koniem bez uzdy, tak jak nad bogactwem bez rozsądku”. W żadnym z zachowanych pism Platona czy Ksenofonta fraza ta jako przypisana Sokratesowi się nie pojawia, podobnie zresztą jak w pismach przywołujących słowa Pitagorasa – od Diogenesa Laertiosa po Jamblicha i inne żywoty Pitagorasa. Natomiast sama metafora uzdy jako środka powściągnięcia namiętności i służącego do opisu procesów wychowawczych stanowi topos literacki (**opracować Muzajos są dane, Plutarch, osobna sprawa – u pisarzy chrześcijańskich!**). W zbiorze Sokratyków G. Giannatoni (Giannatoni, 102) sentencja pod numerem 1C 215.

⁹⁶ Por. Platon, Resp. 349 e. i Plutarch De fortuna 97c. Metafora życia jako instrument szarpanego, którego struny trzeba stroić jest w literaturze greckiej popularny. Fragment B 51 (Diels) z Heraklita podaje obraz komplementarności przeciwności, które są jak części łuku i liry. Podobny obraz jedności w różnorodności zapisał też Ignacy Antiocheński XXX. Hense odsyła do opracowania tematu liry jako metafory **Thomasa Getakera, Markou Antōninou tou autokratōros tōn eis heauton biblia 12 = Marci Antonini imperatoris de rebus suis, sive de eis qae ad se pertinere censebat, libri XII, Apud Franciscum Halmam, Guilielmum vande Water, Antonium Schouten, bibliopolas, Trajecti ad Rhenum, anno Domini 1697, IV, 26 (SPR.)**

⁹⁷ Dosł. „należy przypisać”, „należy oddać” (ἀπονέμειν δεῖ); czasownik ἀπονέμω występuje głównie w kontekstach związanych z religią i stosunkiem do bogów. Stosunek ten opiera się na tym, co musi im zostać „przydzielone” (por. Herodot 2, 4: βωμούς τε καὶ ἀγάλματα καὶ νηοὺς θεοῖσι ἀπονείμει, Platon, *Protagoras* 341e: καὶ τῶ θεῷ τοῦτο γέρας ἀπένειμε μόνῳ).

⁹⁸ *Libanotos* (lub *libanotis*, *libanos*) – żywica kadzidłowca (*Boswellia Carteri* [= *B. sacra*]). Grecy sprowadzali kadzidło z Arabii, sami nie znali rośliny, z której pochodziło (Theophr. *Hist. pl.* 9,4,2; Plin. *HN* 12,51). Zob. Hünemörder, Benaissa 2016, Müller, Peacock 2007, Pfister. **Bielawski, fragment muzyczne spr. Odniesienia hymn delficki.**

Bibliografia

- Benaissa, A. (2016), "Perfume, Frankincense, and Papyrus: Collecting the State Revenues" *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 200, 379-388.
- Bielawski, K. (2017), *Delficki trójnóg. Sentencje delfickie. Opracowanie, przekład, komentarz*, Kraków-Bergamo.
- Bielawski, K. (2016), "Arrheton – niewypowiadalne w greckich kultach misteryjnych", *Christian Philosophy* 13, *Person and Mystical Experience*, Poznań, 37-52.
- Bolkestein J. C. (1936), *Οσιος εν Εὐσεβήσ. Bijdrage tot de godsdienstige en zedelijke Terminologie vande Grieken*, Amsterdam.
- Carawan E. M. (1987), Eisangelia and Euthyna: The Trials of Miltiades, Themistocles, and Cimon, *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 28(2): 167-208.
- Colli, G. (1993), *La Sapienza greca*, vol. III: Eraclito, Adelphi Milano.
- Dorandi, T. (ed.) (2013), *Diogenes Laertius, Lives of Eminent Philosophers*, Cambridge.
- Efstathiou A. (2007), "Euthyna Procedure in 4th c. Athens and the Case on the False Embassy", *Dike* 10: 113-126.
- Freudenthal, J. (1880), "Zu Phavorinus und der mittelalterlichen Florilegienlitteratur", w: *Rheinisches Museum für Philologie*, Neue Folge, 35. Bd., pp. 408-430.
- Giannatoni, G. (1990), *Socratis et Socraticorum reliquiae*. Collegit, disposuit, apparatibus notisque instruxit Gabriele Giannatoni, vol. I, Napoles, Bibliopolis (*Elenchos. Collana di testi e studi sul pensiero antico diretta da Gabriele Giannatoni*, vol. XVIII).
- Giannatoni, G. (1990), *Socratis et Socraticorum reliquiae*. Collegit, disposuit, apparatibus notisque instruxit Gabriele Giannatoni, vol. II, Napoles, Bibliopolis (https://www.academia.edu/37616845/Gabriele_Giannatoni_1990_Socratis_et_Socraticorum_Reliquiae_Vol_II_N%C3%A1poles_Bibli%C3%B3polis; dostęp 25.03.2023, dostępne jest tylko wydanie elektroniczne).
- Gödde S. (2001), *Euphēmia*. Die gute Rede in Kult und Literatur der griechischen Antike, Heidelberg.
- Hünemörder, Ch., *Incense*, in: *Brill's New Pauly, Antiquity*, ed. H. Cancik, H. Schneider: http://dx-doi-1org-11r3kgiv11807.hps.bj.uj.edu.pl/10.1163/1574-9347_bnp_e12209480 (dostęp online 26.03.2023).
- Kahn, Ch. H. (1979), *The Art and Thought of Heraclitus. An Edition of the Fragments with Translation and Commentary*, Cambridge.

- Kirk, G. S., Raven, J. E., Schofield, M. (1999), *Filozofia przedsokratejska. Studium krytyczne z wybranymi tekstami*, przekł. J. Lang, Warszawa-Poznań.
- Kulesza R. (1994), *Zjawisko korupcji w Atenach V-IV wieku p.n.e.*, Warszawa.
- Loenen D. (1960), *Eusebeia en de cardinale deugden. Een studie over de functie van Eusebeia in het leven der Grieken en haar verhouding tot de ethiek* (Med. Kon. Ned. Akad. van Wetensch. Afd. Letterk., N. R. XIII, 4), Amsterdam.
- Marcovich, M. (1967), *Heraclitus, edition maior*, Merida, Venezuela.
- Mrówka, K. (2004), *Heraklit. Fragmenty: nowy przekład i komentarz*, Warszawa.
- Müller, W. W., s. v. *Weihrauch*, *RE Suppl.* 15, 700-777.
- Oranges, A. (2021), *Euthyna. Il rendiconto dei magistrati nella democrazia ateniese (V-IV sec. a.C.)*, *Quaderni di Erga-Logoi* 12, Milano.
- Orelli, J. C. (1819), *Opuscula Graecorum Veterum Sententiosa et Moarlia Graece et Latine*, collegit, disposuit, emendavit et illustravit Io. Conradus Orellius, t. I, Lipsiae.
- Peacock, D. P. S., D. F. Williams, (eds.) (2007), *Food for the gods: New Light on the Ancient Incense Trade*, Oxford.
- Pfister, R., s. v. *Rauchopfer*, *RE* 1 A, 267-286.
- Piérart, M. (1971), "Les EΥΘΥΝΟΙ Athéniens", *L'Antiquité Classique*, 40, Fasc. 2, 526-573.
- Rudhardt J. (1958), *Notions fondamentales de la pensée religieuse et actes constitutifs du culte dans la Grèce classique. Étude préliminaire pour aider à la compréhension de la piété athénienne au IVme siècle*, Genève.
- Stanjek, J. (1891), *Quaestionum de sententiarum septem sapientium collectionibus pars 1*, Breslau.
- Turasiewicz R. (1980), *Studium nad pojęciem „kalos kagathos”*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” (Prace historycznoliterackie, z. 41), Kraków.
- Turasiewicz R. (1999), *On the Usage of the Word σεμνός in Greek Literature of the Classical Period*, [w:] *Vielfalt der Sprachen. Festschrift für Aleksander Szulc zum 75. Geburtstag*, hrsg. von M. Kłańska, P. Wiesinger, Wien, s. 25–35.
- Fortenbaugh, W.W., Schütrumpf, E. (eds.) (2000), *Demetrius of Phalerum. Text, Translation and Discussion. (Rutgers University Studies in Classical Humanities, vol. IX)*, London/New York.
- Zaborowski, R., Lif-Perkowska, E. (tłum.) (1996), *Ἡεράκλειος ὁ Ἐφέσιος. Heraklit z Efezu. 147 fragmentów*, Warszawa.
- Zaidman L. B. (2001), *Le commerce des dieux; eusebeia, essai sur la piété en Grèce ancienne*, Paris.

